

THORVALD KNUDSEN:
SAMTALER MED ERIK SCAVENIUS

AF

HANS KIRCHHOFF

Det er sejrherrene der skriver historie – siger et gammelt ord. Og det gælder naturligvis også for verdenskrigen og besættelsen. Tvivlere behøver bare at tænke på hvorledes skolebøgerne havde set ud, om Hitler havde vundet krigen!

Nu er det jo ikke sådan at man herhjemme udsendte direktiver for hvorledes historien skulle skrives. I åbne samfund som det danske følger historikerne og den historiske bevidsthed mere spredte og ubestemmelige veje. Dermed være ikke sagt at politiske motiver ikke gjorde sig gældende. For der var i befrielsessommeren 1945 stærke politiske interesser i at kaste sand over samarbejdet med tyskerne og koble sig på modstanden i stedet. Politikerne skulle jo vælges påny, og indledte den kamp om æren for modstanden som er dukket op igen og igen i de følgende år. Men de politiske processer var ikke enerådende, måske ikke en gang afgørende for mentaliteten.

Derimod har bagklogskaben, dette at vi læser historien bagfra, spillet en kæmperolle. Det lyder så banalt at det ofte overses. Men uanset al god vilje til at vurdere fordomsfrit kan vi ikke løbe fra vor viden om, hvorledes det hele endte – og at det endte godt! Derfor ser vi alt det der peger fremad imod slutresultatet, Tysklands og nazismens nederlag, som positivt og realistisk, mens alt andet vurderes som blindgyder og vildskud, som negativt og urealistisk, ja, i sidste instans som kriminelt.

Og her trådte retsopgøret efter besættelsen hjælpende til. Det konfirmerede det der var rigtigt og det der var forkert, ved at sætte skel mellem landsforræderne, dem der havde holdt på den forkerte hest – og så de andre. Det var ikke kun en juridisk, men også en moralsk stempning, der med sine problemstillinger om straf og skyld har mærket debatten til i dag. Her skal ikke diskuteres om retsopgøret var rigtigt eller forkert. Mange vil mene at det var både rigtigt og nødvendigt –

men at det blev gennemført forkert! Og at den store fejl lå deri, at retsopgøret forflygtigede politikernes ansvar. Det skabte en følelse af dyb uretfærdighed hos mange – også blandt dem der ikke blev ramt. Mens andre lod sig bekræfte af et andet gammelt ord der siger, at man hænger de små og lader de store løbe!

Men vort syn på besættelsen blev også formet af mere subtile forvrængningsmekanismer. I 1945 blev krigens frustrationer kastet til. Man forsøgte at glemme opportunisten, forsøgte at glemme den ubekvemme sandhed at det officielle Danmark havde samarbejdet med fjenden i krigens fleste år – og var blevet støttet af næsten hele det danske folk. Forsøgte at glemme at man kun havde skøttet sig selv, mens andre havde ofret og lidt. I denne proces af undertrykkelse og fortrængning hørte også en udgrænsning af dem der havde været på den forkerte side, nazister, værnemagere, frikorpsfolk, tyskerpiger og mange andre. Først spyttede man på dem og dømte dem, siden blev de stødt ud i mørket – og dermed ud af historien. De blev et tabu som ingen ærlig historiker kunne beskæftige sig med. Først på 50 års afstand er stemningen vendt, og det er blevet acceptabelt at studere dem der stod udenfor, ikke kun som anonyme kollektiver, men som enkeltindivider, som skæbne.

Disse sider handler om to af de udstødte. Deres karriere forløb meget forskelligt, men de havde den skæbne til fælles at besættelsen ødelagde deres liv og gjorde dem til ensomme mennesker i efterkrigens Danmark. Den ene er kendt af hver oplyst dansker. Han var udenrigsminister under to verdenskrige, og dertil statsminister under den sidste. Han er blevet kaldt den mest udskældte og forhadte person i Danmarks nyeste historie. Hans navn er Erik Scavenius. Den anden vil være aldeles ubekendt for de fleste. Han kaldte sig forfatter, havde studeret og drukket dybt af germanernes bedrifter. Han blev racist og antisemit og nationalsocialist. Under besættelsen propagerede han for det tyske livsrum og for Tysklands sejr. Han blev en af de få intellektuelle eller kulturelle kollaboratører som den tyske besættelse kan opvise, og fik en dom herfor. Han hedder Thorvald Knudsen.

Scavenius døde i 1962. Thorvald Knudsen levede endnu en snes år og døde i 1983. I slutningen af fyrrerne fandt de to hinanden og det blev til mange og lange samtaler på „Solsiden“ i Gentofte, Scavenius' hjem i eksilet. Det er Thorvald Knudsens referater fra disse samtaler, da han sad ved den gamle statsmands knæ, der her præsenteres for første gang. Jeg fandt dem i 1990 hos enken, fru Gulla Knudsen, og de er nu sammen med andre arkivalier overgivet til Det kongelige Bibliotek.

Udenrigsministeren

Erik Scavenius har fået sit monument i Viggo Sjøqvists store biografi fra 1973. Han er fremstillet og vurderet i talrige sammenhænge, så et kort rids må række: Scavenius blev kaldet til udenrigsministerposten i juli 1940, efter Frankrigs fald, da Tyskland stod som kontinentets enehersker, og nationen måtte indstille sig på en generationslang besættelse, som den sønderjyderne gennemlevede fra 1864 til 1920. Scavenius var da 63 år og havde forlængst sit diplomatiske mesterstykke bag sig, da han som ung radikal udenrigsminister fra 1913–20, og i et snævert samarbejde med den tyske gesandt Brockdorff-Rantzau, havde held og dygtighed til at holde Danmark udenfor verdenskrigen.

Scavenius var en illusionsløs diplomat og realpolitiker, der – omend ikke selv uden lidenskaber – krævede moral og følelse holdt udenfor politik. Hans syn på Danmarks handlemuligheder var helt domineret af det han så som grundvilkåret for landets udenrigspolitik, nemlig nabo-skabet til stormagten Tyskland – en magtpolitisk realitet, der ikke ville ændre sig før den sidste tyske soldat havde forladt dansk jord. Han troede ikke på neutraliteten, når denne ikke kunne forsvares, og var indstillet på at gå langt i retning af at tilpasse sig Tyskland i håbet om derved at kunne undgå mere radikale omvæltninger – som at Hitler satte nazisterne ind. Helst ville Scavenius foregribe de tyske fremstød inden de blev formuleret som krav for at skaffe sig good-will i Berlin og hindre det værste. Denne aktive samarbejdslinje bragte ham i modsætning til politikernes mere passive. De fulgte nok udenrigsministeren i alle krisesituationer, men de havde altid den proallierede opinion i baghovedet. Og da kampen stod om statsministerposten under Telegramkrisen i november 1942, kastede et stort mindretal sine stemmer imod ham.

Alligevel lykkedes det Scavenius-regeringen at fastholde samarbejds-linjen ti måneder endnu. Det skyldes ikke mindst det forhold af tillid og respekt der blev etableret mellem statsministeren og den nye rigsbe-fuldsmægtigede, dr. Werner Best. Best var SS-general og fremtrædende nazi-ideolog. Men han var også pragmatiker og så klart at hvis hans diplomati skulle lykkes måtte det ske i et samarbejde med den danske regering. Han benyttede derfor sin position overfor SS- og politichefen Heinrich Himmler til at afskærme København imod mere radikale krav, og det var imod hans ønske og mest energiske bestræbelser at samarbejdspolitikken blev sprængt under oprøret i august 1943.

Scavenius og Best bevarede de venskabelige følelser for hinanden

efter krigen.¹ De sås aldrig mere, men de brevvekslede igennem 1950'erne. Best havde under afsoningen i Horsens udarbejdet en beretning om tiden i Danmark. Efter sin løsladelse i 1953 sendte han manuskriptet til Scavenius for at få dennes kommentarer. Best arbejdede for at få beretningen ud enten i Danmark eller Vesttyskland, og bad Scavenius om at skrive et forord, hvad denne gjorde, omend noget modstræbende og først efter et vist pres. Hele denne diskussion blev formidlet af Thorvald Knudsen, der rejste mellem Essen og Gentofte som kurér. Han havde mødt Best flere gange under krigen og genoptog nu bekendtskabet – vel også i håb om at denne kunne skaffe ham adgang til vesttyske forlag. Han havde mange samtaler med Best, og opretholdt forbindelsen med ham efter Scavenius' død.² Men uden synlige resultater. Heller ikke Best havde større held med sit projekt. Først i 1988, dvs. to år før han døde som 87-årig, fik Best beretningen ud. Den fik titlen *Dänemark in Hitlers Hand* og skabte mediestorm – men ikke den ønskede rehabilitering.

Nationalsocialisten

Thorvald Knudsens rejser i efterkrigstidens Tyskland havde karakter af eksil.³ Pennen var hans liv og brød, men som brændemærket var alle døre lukket for ham i Danmark, og han var ofte syg. Under lange ophold ved Bodensøen plejede han sine ødelagte nerver, og færdiggjorde manuskriptet til en 500 siders stor roman *Herren til Sola*, om Erling Skjalgsøn, der satte sig op mod Olav Haraldsøns despoti, og i det store tidehvert omkring år 1000 forsøgte at bygge bro mellem hedenskab og kristendom – men mislykkedes. Et selvportræt tør man tro – der aldrig blev publiceret, og afslutningen på et langt livs fordybelse i vor norrøne fortid.

¹ For forholdet mellem Scavenius og Best under og efter krigen henviser jeg til min artikel „Best-Scavenius-alliancen – et skæbnefællesskab“ i C. Due-Nielsen, H. Kirchhoff, K.C. Lammers og Th. Nybom (red.): *Konflikt og samarbejde. Festskrift til Carl-Axel Gemzell*, 1993, s. 183–205. Her findes også kildehenvisninger, bl.a. til Werner Bests såkaldte „Danske arkiv“ i *Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig*, Åbenrå.

² I Th. Knudsens arkiv findes bevaret en korrespondance på omkring 200 breve og kort udvekslet i perioden fra 1952–82, men for tiden efter Scavenius' død i 1962 uden større indhold.

³ For Knudsens livsforløb, se udover de i note 1 og 2 nævnte arkiver straffesagen i Københavns Byrets 22. afd. 585/1945, Landsarkivet for Sjælland m.v.

Thorvald Knudsen i hjemmet ved sin skrivemaskine (Privateje)

Knudsen var født i 1895 og voksede op i et funktionærhjem på Østerbro i København. Han læste sammenlignende litteratur, og fortabte sig i nordisk mytologi og germanernes bedrifter. I 1923 brød han af og blev freelance skribent, med privatundervisning og forefaldende arbejde, på evig jagt efter en forlægger, og altid i kamp mod terminerne. Han rejste og studerede i Tyskland og Østrig, og optog tidens antikommunisme og antidemokratiske ideer. I slutningen af tyverne mødte han nationalsocialismen, og begyndte at føre hagekors og lur i sit bomærke. 1932 finder vi ham i det lille Danmarks National Socialistiske Parti som redaktør af partiorganet *Kampen*, i opgøret med jøderne,

marxisterne og det demokratiske system.⁴ Efter opløsningen af DNSP fortsatte han *Kampen* som énmandsforetagende, nu som nationalsocialistisk løsgænger i underskoven af nazistiske grupperinger og partidannelser, der stod i modsætning til Frits Clausens DNSAP. Her mødtes han med mænd som Poul Sommer, Aage H. Andersen, Wilfred Petersen og Lemvigh-Müller, der alle skulle gøre sig gældende under besættelsen som politiske kollaboratører og nazistiske „splittelsesfolk”. Hvorfor Knudsen aldrig tilsluttede sig DNSAP, ved vi ikke. Måske skyldtes det personlige modsætninger, måske var Knudsen for teoretisk til at indordne sig under praktisk partiarbejde. Tung, tør og tåget – lyder et eftermæle. Måske ville han bare som så mange andre nazister være sin egen fører! – Ihvertfald stiftede han i 1938 platformen Dansk Nordisk Samfund, som han ledede indtil 1942.⁵ Her på egen boldgade, i en mindre kreds af nordiske sværmere og nazistiske idealister, agiterede han i skrift og tale for Nordens enhed, og de nordiske landes europæiske mission. Et litterært resultat heraf blev bogen om *Vikingemennesket*, med undertitlen „En beretning om viljens stordaad”, der hyldede de nordiske kultur- og livsformers europæiske betydning, og den nordiske races primat.⁶

1939 fik Knudsen sine første tyske kontakter, til Nordische Gesellschaft i Lübeck, og begyndte at skrive artikler til *Der Norden*. Med besættelsen helligede han sig helt agitationen for den europæiske nyordning under det nationalsocialistiske Tysklands førerskab, i den illusion som han delte med mange andre europæiske nazister, at dette kunne ske i et ligeværdigt samarbejde mellem alle germanske folk. Som han i 1930'erne havde støttet Hitler i opgøret med Folkeforbundet og Versailles-traktaten, identificerede han sig nu fuldt og helt med de tyske krigsmål, og gjorde fra 1941 kampen mod Rusland og bolchevismen til hovedtema for sin agitation. I foredrag og i bogen *Rusland og Europa* fra 1942 skildrede han de europæiske – og herunder ikke mindst de nordiske – folks hundredårige kamp mod „den østlige jätteverden“ og

⁴ En foreløbig introduktion til Th. Knudsens politiske skribentvirksomhed giver Jesper Vang Hansen: *Højreekstremister i Danmark 1922–1945*, 1982. *Kampen* 1932–33 og *Kampen* 1936 findes på KB. Se også Knudsens piece: *Kampen for Norden*, 1933, der giver et afrundet billede af hans nazistiske ideologi.

⁵ For Dansk Nordisk Samfund, se også *Akademisk Aktion. Organ for National Studenteraktion* 1940–45, KB; hertil straffesagen; se også N. Alkil: *Besættelsestidens Fakta I*, 1945, s. 496 ff.

⁶ Manuskriptet lå klart i 1939, og blev efter problemer med finansieringen udgivet på Reitzels Forlag i 1940.

bestræbelserne på at omforme „den russiske kentaur til et europæisk menneskebillede“. Bogen var delvist finansieret af gesandtskabet. Den blev senere solgt til Sverige og Tyskland, og bragte Knudsen på en længere foredragsturné bl.a. til Berlin i slutningen af 1942. Rejser var også planlagt til Holland og Ukraine. Til den bitre ende – ja, langt derudover – fastholdt Knudsen kampen imod „den nihilistiske imperialism“ som skæbneslaget for den europæiske og nordiske civilisation.

Overfor den verdensomvæltning der lå i den europæiske nyordning og erobringen af livsrummet i øst, gled kampen imod demokratiet og for den nationale revolution i baggrunden, reserveret til bedre tider efter krigen. Hvor Clausen og hans folk blev lukket ude af det gode selskab som landsforrædere, færdedes Knudsen stueren i de nationale kredse der delte hans syn på kommunismen og nødvendigheden af en tilpasning til Tyskland. Han kom i Dansk-Tysk Forening, hvis formand var generaldirektør Knutzen, og holdt foredrag i de konservative genrejsers Danmarks-kredsen.⁷ Han var en hyppig gæst i Statsradiofonien, som vi nærmere skal se, og havde også sin gang i Udenrigsministeriet. I hvert fald fra 1942 identificerede han sig med de mænd der støttede den scavenianske udenrigspolitik – omend han nok strakte erklæringerne af 8. juli 1940 og 26. juni 1941 længere end de fleste! Samtidig havde han omgang med besættelsesmagten både offentligt og privat. Han skrev i *Deutsche Soldatenzeitung* og til det tyske Handelskammer og korresponderede med tyske tidsskrifter. Han sluttede et personligt bekendtskab med Værnemagtens censor, biskop Balzer – der efter krigen oversatte hans store roman til tysk. Han holdt foredrag på Schalburg-skolen i Høvelte. Og han færdedes i kredsen af intellektuelle kollaboratører som Knud Berlin, Sigurd Berg, Svend Borbjerg og Sven Fleuron.

Pladsen og kilderne tillader ikke nogen nærmere bestemmelse af Knudsens politiske rolle i besættelsessystemet. Hermann Kiy, *Berliner Börsen-Zeitungs* politiserende udenrigskorrespondent i København, forsøgte i slutningen af 1940 at poussere ham frem som den mand der bedre end Frits Clausen kunne fremme den nationalsocialistiske sag i Danmark. Han agiterede for Knudsen i sin avis, og anbefalede ham overfor gesandten i et brev, der pga. Kiys nære bekendtskab med Knudsen turde være en meget præcis beskrivelse af dennes synspunkter og holdninger – samtidig med at det udtrykker en grotesk overvurdering af Knudsens evner som politiker og propagandist.

⁷ Se Alkil 1945 I, s. 260 f.

„Thorvald Knudsen, der publizistisch und vor allem oratorisch als vortrefflicher, wirksamer Interpret fuer eine Erneuerung des skandinavisches Gemeinschaftsgefuehls auf der Grundlage des neuen Europa unter deutscher Fuehrung arbeitet, wobei er besonders auch die Mitverantwortung des Nordens eindringlich herausstellt, hat leider bisher nur in einem recht kleinen Kreise werben koennen. Die Versteifung des Gegensatzes Sammlungsfront-Nationalsozialismus erschwert fuer ihn die Erweiterung seiner Wirkungsmoeglichkeiten. Clausen gegenueber nimmt er, nachdem er frueher mit der nationalsozialistischen Linie taetig gewesen ist, den Standpunkt ein, dass es der daenischen Verhaeltnisse wegen dem Durchbruch des Nationalsozialismus dienlicher ist, wenn er seine Werbung unabhængig von Cl., neben Ihm, ausuebt. Da gegen Clausens Person und Taktik so viele Vorurteile bestehen und da nach Knudsens Ansicht die machtvollen Schicksalsmomente, die seinerzeit fuer Deutschland vorhanden waren, fuer Daenemark fehlen, so dass die Arbeit Clausens durch keine solchen vorwaertstreibenden, die Massen bezwingenden Faktoren unterstuetzt wird, – die Rationierungen, Verknappungen erscheinen nicht als ausreichende Schrittmacher – glaubt Knudsen fuer sich allein zunaechst mehr ausrichten zu koennen mit seiner Werbung fuer den deutsch-nordischen Gedanken. In seiner Gruppe sind Nationalsozialisten (wohl 1/4) sowie Anhaenger mehrerer Erneuerungsgruppen, die ausserhalb der Sammlungspolitik stehen.“

Til gesandten havde Knudsen et spændt forhold. Han hævdede efter krigen at v. Renthe-Finks og gesandtskabets forbindelsesmand til DNSAP, Gustav Meissner, løbende havde forsøgt at presse ham ind i partiet for at overtage kulturpolitikken dér, men at han havde strittet imod – og gentagne gange advaret imod en nazistisk magtovertagelse i Danmark. Det lyder ikke usandsynligt – også selv om de dybere motiver forbliver ukendte. Siden faldt Knudsens tyske aktier. Og det faktum, at han i 1943 kom ind i varmen hos dr. Best, kan ikke tydes som nogen politisk opvurdering.⁸

⁸ Kiys brev af 1.12.40 til chefredaktør Juegler, *Berliner Börsen-Zeitung* i genpart til v. Renthe-Fink, findes aftrykt i *Den parl. Kommissions bilagsbind XIII*, s. 368ff. Se også kort referat af artikel i *Berliner Börsen-Zeitung* af 16.11.40 i Alkil, op. cit., s. 498. For en stærk kritik af Knudsens *Europa og Rusland* som fordækt britisk propaganda (!), se en anonym beretning fra Sicherheitsdienst af 18.7.42, aftrykt i *Den parl. Kommissions bilagsbind XIII*, s. 635 ff. En hurtig gennemgang af hovedserierne i aktmateriale fra Aus. Amt

Vi mænd der støtter Scavenius

Thorvald Knudsens bekendtskab med Scavenius stammer fra efteråret 1940. Det forholder sig således at besættelsesmagten i sommeren 1940 krævede en række „forståelsesforedrag“ udsendt i Radioen. Udenrigsministeriet anbefalede Knudsen som en mand, der havde forstand på både dansk og tysk mentalitet, og foredragschefen, Jens Rosenkjær, accepterede ham under indtrykket af at han ikke var nazist, og at han kunne forhindre det der var værre, nemlig at en clausenist kom til mikrofonen.⁹ Fra oktober 1940 holdt Knudsen nu en række foredrag om „Den nordiske tanke i det nye Tyskland“, om „Tysklands europæiske tanke“ og om „Norden og den tyske Hansa“ – der alle gik ind for det tyske storrum og Nordens aktive rolle heri. Fortroligt skrev han til Rosenkjær i marts 1941 om sit program „at den nordiske enhedstanke ikke blot har dybe rødder i de nordiske folk, men at den også har været og i fremtiden vil blive den naturlige vej for Nordens folk til at gennemføre deres nordiske opgave. Løsenet for os må være: Først nordboer, dernæst europæere. Det er bekendt, at der hos mange tyske for tiden spores en vis misstemning over den vækst, der er i den nordiske fælles-

(Rigsarkivet) har ikke afdækket yderligere kilder vedr. Th. Knudsen. For Knudsens forhold til v. Renthe-Fink og Meissner, se straffesagen med skriftlig redegørelse fremlagt 28.10.46, hvor især en samtale 17.11.40 fremhæves som afgørende. Hertil gennemslag af brev til gesandten 28.1.41 med aftale om et møde vedr. dansk-tysk forståelse. Se også referat af besøg hos Best 18.11.59: „Jeg benyttede lejligheden til at fortælle B. en hel del enkeltheder om mine erfaringer med Renthe-Fink og forklare ham, hvor vanskelig min stilling har været, inden han kom til landet.“

Efter manuskriptets færdiggørelse har jeg korresponderet med Gustav Meissner, Rheinbach, Tyskland, for at indhente oplysninger om gesandtskabets, herunder hans egne, relationer til og syn på Knudsen. Meissner nævner „... der persönliche Respekt vor der überdurchschnittlichen Denkweise Knudsens“. Men tilføjer: „Eine politische Rolle in der Okkupationspolitik war Herrn Knudsens deutscherseits sicherlich nicht zuge-dacht, (er hätte hierfür schwerlich in ein Schema gepasst).“ Iøvrigt afviser Meissner at han – som hævdet af Knudsen – skulle have forsøgt at presse denne ind i DNSAP i sommeren 1942. „In Personalien der DNSAP habe ich mich grundsätzlich nie eingemischt“ (breve af 8.8. og 1.9.1994).

⁹ Forholdet mellem Th. Knudsen, Statsradiofonien og Udenrigsministeriet findes belyst i Udenrigsministeriets arkiv, 84. 0.4 K/2 samt 110 J 6371 og 120 G 98. Hertil J. Boisen Schmidt: *F.E. Jensen og Danmarks Radio under Besættelsen*, 1965, s. 112 ff., 141, 164, 233 og 238 og Ernst Christiansen og Peder Nørgaard: *Hvad skete med Radioen under krigen*, 1945.

skabstanke, og for så vidt den nordiske tanke skal bruges til at isolere Norden fra det kommende Europa, kan en sådan misstemning være berettiget nok." Og han fortsatte: „Jeg behøver ikke at forsikre Dem, at jeg ved udarbejdelsen skal tage de videst mulige hensyn til alle sider, og at min fremstilling vil følge den rolige vej, som jeg hidtil har holdt. Men det er mit bestemte indtryk, at det vil tjene til en forklaring i dette vanskelige spørgsmål, hvis det blev stillet i forhold til den europæiske situation, vi står midt i“.

Indtil august 1944 blev det op imod 30 foredrag over emner som „Panslavisme og Nihilisme“, „Livsrumstanken i geopolitisk og psykologisk betydning“ og „Europa og den russiske revolution“. Knudsen fortsatte altså udover den 29. august – hvor de mere kloge hoppede af – måske også drevet frem af en sort økonomi. Budskabet var fortsat den store trussel fra øst – men hyldet i så tunge historiske og litterære gevanter, at propagandaværdien turde være minimal: om Bernstorffernes udenrigspolitik og Finlands frihedskrig, om Hellas og Thule, om Ibsen, Gripenberg, Grundtvig og Hamsun.

Mest belastende blev et foredrag i anledning af Hitlers fødselsdag den 20. april 1943. Tyskerne krævede at dagen blev markeret, og Scavenius pressede på under henvisning til den alvorlige situation og den almindelige tyske utilfredshed med den danske presse. Han foreslog Knudsen, men denne havde haft ubehageligheder nok efter et foredrag på fødselsdagen i 1941 og sagde nej. Heller ikke tyskerne var begejstrede for den tørre og lærde redaktør, for tiden krævede krassere midler, og de foreslog andre, der dog alle takkede nej. Således endte Sorteper atter hos Knudsen, der bøjede sig efter pres fra Radioen og sagde ja.

Men ellers lå den udfarende kraft hos Knudsen. I samme periode anmeldte han tre antikommunistiske foredrag under fællestitlen „Den russiske imperialismes vej mod vest.“ Som anført stod hans aktier ikke højt i den tyske propaganda, hvor man ville have „noget større“, og erklærede ikke at ville lade serien tælle som „forståelseforedrag“. Dermed var fidusen set fra Radioens side væk, og sagen gik i hårdknude. I Udenrigsministeriet fik manuskripterne bundkarakterer i formidling: de var udtværede og kedelige og så fyldte med overflødige detaljer at de gjorde lytterne „lige så kloge eller lidt kloge“, som de havde været forud. Resultatet blev, at Knudsen gik til Scavenius, og at denne rejste spørgsmålet overfor Best. Der fulgte nu en række samtaler mellem de tre indtil knuden blev løst til Knudsens fordel, omend med et par mindre ju-

steringer. For redaktøren havde været ufiks nok til at sammenligne krigen i Rusland med Napoleons felttog fra 1812 – og det var ikke sagen i 1943!

Styrket i bevidstheden om sin politiske betydning gennem bekendtskabet med statsministeren, kastede Knudsen sig for første og sidste gang ud i high policy. I april overgav han Scavenius en ti siders „Betrækningsvedrørende det politiske oplysningsarbejde,“ der anbefalede, at man løste op for en friere debat om den europæiske nyordning efter krigen.¹⁰ Argumentet lød, at rigsdagsvalget i marts havde styrket regeringen og Scavenius' position, men at der fortsat herskede uklarhed om befolkningens stilling til udenrigspolitikken, der af mange blev opfattet som alt for tyskorienteret. Dette stemte ikke med kendsgerningerne: „Hvad den danske udenrigspolitik under Erik Scavenius' ledelse under de vanskeligste forhold har opnået af fordele for Danmark og den danske befolkning, vil måske først den senere historiskrivning til fulde kunne vurdere. Men det kan dog allerede nu fastslås, at denne politik har medført en udenrigspolitisk stabilisering af vidtrækkende betydning, og at denne stabilisering er garantien for, at vi indtil nu har kunnet bevare vore forfatningsmæssige rettigheder og vort daglige liv forholdsvis uberørt af den tyske besættelse og af den europæiske krig.“

Pressens og befolkningens reservationer overfor en sådan debat om nyordningen kunne undskyldes med at denne havde været begrænset til de tyske planer. Men det betød at diskussionen nu førtes på BBC's og de svenske avisers mere følelsesbetonede præmisser, og at der skabtes indtryk af at Scavenius' udenrigspolitik var øjeblikksbestemt og ville forsvinde igen, når krigen hørte op. Derfor måtte det også være i tysk interesse at debatten nu blev åbnet så offentligt og alsidigt som muligt. Og Knudsen sluttede: „Det er naturligt, at initiativet til den her skitserede reform af det politiske oplysningsarbejde udgår fra den kreds af mænd, der hidtil i skrift og tale har støttet regeringen Scavenius' politik og den dansk-tyske forståelse. Den tillid, som disse mænd ved deres arbejde har erhvervet sig i Tyskland, skulle gøre det rimeligt, at der gives dem fornøden frihed til ligevægtigt at referere og sagligt kommentere begge de krigsførende parter udtalelser om efterkrigsordenen i Euro-

¹⁰ Memorandum'et, dateret af Th. Knudsen 7.4.1942, findes i Udenrigsministeriets arkiv, 120 G 98. Det bærer dir. Svenningsens påtegning og understregninger, men har iøvrigt ikke efterladt sig spor af nogen sagsbehandling.

Erik Scavenius og Werner
Best foran Christiansborg
maj 1943

pa og Norden. En sådan frihed er nødvendig, hvis det skal lykkes at bryde vejen for et større og mere fordomsfrit politisk udsyn i den danske befolkning.“

Så Knudsen sig i ånden som Scavenius' informationsminister? Det ved vi ikke noget om. Projektet var politisk naivt og blev hurtigt overhalet af stemningerne. Knudsen drøftede det både med Scavenius og Best. Men om det overhovedet er blevet forhandlet seriøst, er mere end tvivlsomt. Væsentligere i vor sammenhæng er imidlertid de personlige relationer, som sagen skabte, og som kan forklare den fortrolige trekant efter krigen.¹¹

¹¹ I den beretning Th. Knudsen udarbejdede om Best-manuskriptets genesis, og som findes i privatarkivet, karakteriseres forholdet til Best og Scavenius under krigen som „fortroligt“ og „venskabeligt“. Det må betvivles om de to politikere har følt det på samme måde. Iflg. Bests kalendernotater (i fotokopi ved Institut for Historie, Køben-

I alle tilfælde var Knudsen nu Scavenius' mand med hud og hår. Den 29. august faldt samarbejdspolitikken, og regeringen gik af. Men Knudsen opgav ikke tanken om et come-back for den store statsmand. I september henvendte han sig i Radioen med et nyt foredrag, der under titlen „Erklæringen den 8. juli 1940“ hyldede den scavenianske politik og dens resultater for Danmarks selvstændighed. I Udenrigsministeriet anbefalede man at afvise med den begrundelse, at tiden næppe var til at minde tyskerne om „de store sejre, der har slået verden med beundring“! Scavenius selv var som altid venlig, når det gjaldt Knudsen, men også han takkede nej. Og foredraget blev i skrivebordsskuffen.

I det sidste krigsår lukkede isolationen sig om Thorvald Knudsen. Han følte sig truet og fik tysk Waffenschein – omend ikke noget våben. I maj 1944 så han Best for sidste gang, og i juli og august sluttede han af i Radioen med foredrag om „Hamsun“ og om „Ruslands styrke“. Han trak sig tilbage fra alt, bortset fra at han fortsatte med at levere germaniske og nordiske artikler til Schalburg-korpsets *Paa godt Dansk*. Kontakten til det danske SS gør ikke Knudsen til terrorist. Men hans ideologiske program gjorde ham til en naturlig propagandist for Schalburg-korpset, der efter at alle de store visioner var slået i skår, kun havde antikommunismen tilbage.¹² Til det sidste knyttede han forhåbningerne til en tysk sejr.

Den kom som bekendt ikke, og den 6. maj 1945 blev Knudsen anholdt og anbragt på Sundholm. Her sad han i 18 måneder indtil oktober 1946. Retssagen blev udskudt flere gange p.g.a. sygdom og

havns Universitet og i KB's Håndskriftsamling) mødtes Knudsen med Best ialt tre gange i perioden 1.1. 1943 til 1.6. 1944, nemlig 2.3., 29.3., og 22.4. 1943. De to første gange må have været i forbindelse med foredragene om den russiske imperialisme, sidste gang vedrørte formentlig informationsprojektet. Dette udelukker naturligvis ikke andre samtaler, bl.a. den nedenfor nævnte fra 1944, men indicerer dog en nok så sporadisk kontakt.

¹² Hovedfigurerne i Schalburg-korpets ideologi falder helt sammen med Knudsens: Fokuseringen på Vikingetiden som den lysende historiske epoke, da et Stordanmark blev skabt gennem erobring; fokuseringen på den nordiske race og her danskerne som et særligt kvalificeret folk, med en særlig mission; den historiske eksistenskamp om herredømmet i Østersøen, der gjorde russerne og siden bolchevismen til hovedfjenden og Tyskland til en lige så naturlig medkæmper, i et storgermansk fælleskab af suveræne nationer. Se Andreas Monrad Pedersen: *Schalburgkorpset 1943-45 – en undersøgelse af korpsets historie, organisering, formål og rekruttering*. Utrykt specialeafhandling ved Københavns Universitet, 1994. Hertil John T. Lauridsen: „Nu gjalder luren. Fortiden i DNSAP's tjeneste“, *Fund og Forskning* 32, 1993, s. 143ff.

depressioner. Først i oktober 1948 faldt dommen. Den lød på frifindelse for radioforedragene under henvisning til Scavenius' vidneudsagn hvorefter tiltalte „med føje kunne betragte sig som en slags medarbejder i den fra dansk side førte politik“, og hvorefter „foredragene havde haft den egenskab, at de uden at berøre aktuelle politiske problemer kunne tilfredsstille de tyske krav“. Derimod blev Knudsen dømt for bogen *Rusland og Europa* og for artiklerne til *Paa godt Dansk*. Straffen lød på et års fængsel, der regnedes for udstået ved interneringen på Sundholm, og fortabelse af borgerlige rettigheder i fem år. Begge parter appellerede til Landsretten, der fældede dom i februar 1950. Den skærpede straffen med tre måneder for de foredrag der var blevet afholdt efter den 29. august, og som nu bedømtes til at være tysk propaganda. Skærpelsen fik ingen praktisk betydning, men den slog hårdt.

Pladsen er ikke til en endelig vurdering af Thorvald Knudsens rolle under krigen. Men det er utvivlsomt, at han ved at identificere sig med og åbent propagandere for de tyske krigsmål gjorde sig skyldig i landssvig efter forræderiloven af 1945. Hans handlinger var bestemt af den nazistiske baggrund og sympatien for Hitler-Tyskland, der var grundlagt mange år før krigen, og det skete af tilbøjelighed og med ideologisk konsekvens – og ikke under pres udefra. Han fremstår her som intellektuel kollaboratør, der knyttede sine kræfter og sin skæbne til en tysk sejr.

Men det er også utvivlsomt, at Knudsen i perioden 1940–43 blev brugt og udnyttet af de politikere og embedsmænd der administrerede statskollaborationen som den der, helt i overensstemmelse med samarbejdspolitikens primære målsætning, kunne forhindre det der var værre, nemlig en tysk eller nazistisk infiltration. Herved tjente han danske interesser – hvad dommen også godskrev ham efter krigen.

Det fremgår ikke om Knudsen nogen sinde følte et medansvar for nazismens forbrydelser. Den menneskelige hukommelse er kort. Og som Knudsen så det, havde han kæmpet for den nationalsocialistiske idé på nordisk-kristen grund og altid taget afstand fra de tyske excesser. Overhovedet var Knudsen jo først og fremmest filosof og historiker – han turde være en af de få der har læst Alfred Rosenbergs uforståelige *Mythos des 20. Jahrhunderts* med udbytte – og mere optaget af de store visioner end af den praktiserede politik. Og når det gælder den dominerende figur i ideologien, antikommunismen og russerhadet, gav tiden ham jo ret! Omend ikke dommen – hvad der naturligvis ikke gjorde denne mere rimelig. Da Knudsen i 1952 for første gang siden krigen rejste til Tyskland, var det med et stort manuskript i kufferten om

forspillet til verdenskrigen og udviklingen indtil 1941. *Der unwirkliche Krieg* var et helt igennem revisionistisk arbejde i stil med David Hoggans senere så skandaleombruste *Der erzwungene Krieg*, og viser hvor lidt Knudsen havde ændret sig under historiens gang.

Først og fremmest opfattede Knudsen dommen som den hævnakt, den naturligtvis også var, og som den største uretfærdighed når han tænkte på sin samarbejdsakse til det officielle Danmark – og på de mænd der i sin tid havde presset ham til mikrofonen og nu sværtede ham til. Fordømmelsen indgav ham en bitterhed som han aldrig forvandt, og skabte et konspirativt syn på omverdenen, om fjenden nu var politikerne, kommunisterne eller historikerne, som han delte med andre tabere og – hvor forskellige deres roller end havde været – også med Scavenius.

De to udstødte

Knudsen opsøgte Scavenius for første gang den 19. januar 1947 for at hente råd og dåd med henblik på den kommende retssag, og han besøgte ham med større eller mindre mellemrum indtil processen var overstået i vinteren 1950. Med dommen var den direkte begrundelse for at ses egentlig væk, men til Thorvald Knudsens store glæde indvilligede Scavenius i at fortsætte bekendtskabet. Det blev allerede i november og december til nye samtaler, nu med anledning i Knudsens forskellige forlags- og bogprojekter i Tyskland. Og det fortsatte i den følgende halve snes år med ialt 34 (registrerede) ofte meget lange samtaler, og dertil mange telefonopringninger. De to drøftede den store politik, ikke mindst forholdet til Tyskland, retsopgøret og modstandsbevægelsen, og den historiske forskning, som Scavenius vurderede med skepsis – omend han aldrig lod nogen i tvivl om at den ville give ham ret. Men det altdominerende tema blev efterhånden kontakten med Best og drøftelserne omkring Bests manuskript, og en eventuel oversættelse af Scavenius' egen *Forhandlingspolitikken under besættelsen* til tysk. Hvor Best iøvrigt anbefalede sig som oversætter! Disse referater, fra tiåret mellem 1952–62, er værdifulde til belysning af de involverede personer. Men de er af mindre interesse for den historiske offentlighed, og med den beskedne plads der er til rådighed, er de valgt fra her.

Knudsen noterer med glæde, hvorledes Scavenius lidt efter lidt åbnede sig for ham og modtog ham med større og større tillid – ja, begyndte at bede ham om råd. For Knudsen blev besøgene en oprejsning midt i elendigheden og den offentlige fordømmelse. Han

hentedede bekræftelse og opmuntring for sine projekter hos Scavenius – måske også håb om at kunne få mere direkte hjælp. Og hans rolle som budbringer mellem de to store gav ham selvværd og følelsen af at opfylde en historisk mission, som den gang han færdedes på Christiansborg og Dagmarhus. Til Scavenius' 80-års fødselsdag i juni 1957 sendte han de hjerteligste og ærbødigste lykønskninger: „Gennem en lang række år har Deres venlighed og hjælpsomhed gjort det lettere for mig at komme gennem de mange vanskeligheder, og jeg er Dem dybt taknemmelig for alt, hvad jeg ved samværet med Dem har lært af Deres råd og vejledning og rige erfaringer.“

Scavenius' følelser kender vi ikke. Han gik så stille med Knudsen at Sjøqvist var ukendt med ham, da han skrev på biografien i slutningen af 1960'erne. Formentlig optrådte Scavenius overvejende receptiv som i forholdet til Best. Men det faktum at samtalerne greb om sig i de følgende år tyder på, at samværet også for Scavenius opfyldte et behov og blev til lyspunkter i isolationen. Besøgene gav ham lejlighed til at læsse sine frustrationer af og til at docere overfor en beundrer, der ikke sagde imod. Og de bød på nyheder udefra, og her ikke mindst budskaberne fra Best, der løbende forsikrede den gamle herre om hans europæiske format.

Knudsen gjorde ikke notater på stedet. Men det må være sket hurtigt, når han kom hjem – vi ved i form af journaler – som han så senere skrev ud. Vi tør tro at han tidligt erkendte deres historiske betydning; i hvert fald blev de ikke brændt sammen med så meget andet. I hvor høj grad referaterne afspejler, hvad Scavenius faktisk har sagt, ved vi intet sikkert om. Det er oplagt at der er refereret selektivt, og det kan heller ikke afvises at udtalelserne er blevet skærpet med Knudsens ønske om at kunne bekræfte sig selv. Men da vi ikke kan øve kontrol, har vi alene konsistensen i referaterne at holde os til. Det kan heller ikke udelukkes at Scavenius i et vist omfang har talt Knudsen efter munden. Den utrolige diskussion om et eventuelt come-back kunne være et eksempel herpå. Vi må altså regne med at Scavenius har indstillet sig på Knudsen og på hans ideer og problemer, og at Knudsen omvendt har fokuseret på netop dem. Altså giver samtalerne nok et vigtigt, men ikke noget udtømmende billede af den gamle statsmands mentale univers under eksilet.

Besøgene faldt i et antal på 2–3 stykker årligt igennem 1950'erne, for så at kulminere i 1960–61 da Bests manuskript stod på tapetet for sidste gang, og drøftelserne gjaldt Scavenius' forord. Det var som anført en delikat sag, og Knudsen måtte gå imellem. Den 27. juli 1960 noterer

han: „Det er første gang, at jeg har fået en stærk fornemmelse af, at E. Sc. tillægger min bedømmelse så stor betydning. Det er vel smigrende, men dog navnlig en ikke ringe belastning. Jeg er ganske klar over, hvor stor det ansvar er, som derved lægges på mig. At E. Sc. gør det, skyldes ikke blot, at han har stor tillid til den erfaring, jeg har fået i disse ting, og at han værdsætter min bedømmelse. Det skyldes også, at jeg er et af de få mennesker, som han kan drøfte de ting med, åbent og fortroligt – måske efterhånden den eneste.“ Det var året, hvor den såkaldte Hjalfsag rasede, og bragte de gamle modsætninger mellem den civile del af modstandsbevægelsen og hæren – og bag den politikerne – op til overfladen igen. På Scavenius lagde de oppiskede stemninger det voldsomste pres, refererer Knudsen. Han følte sig ikke personligt truet og virkede heller ikke bange. Men han var dybt rystet over kommunisternes stærke indflydelse. Atter og atter vendte han under samtalerne tilbage til de konsekvenser som hans forord kunne få, når Bests bog snart kom ud.

Som vandbærer var Knudsen ikke mindre oprevet. Den 12. juli mødtes han med Best i Hagen syd for Dortmund: „Jeg sagde ham, at også jeg personlig har al grund til at føle mig urolig. Så længe Erik Scavenius lever, vil han til enhver tid uforbeholdent støtte mig overfor mulige angreb. Men når han er borte, står jeg ganske isoleret, og dette må jeg tage med i mine overvejelser.“

Nu løjede Hjalff-krisen af, og Scavenius vandt sin gamle selvbevidsthed tilbage. Under et nyt besøg den 8. august 1961 noterer Knudsen: „Han forsikrede – med tydelig adresse også til mig – at han nu har en så stærk stilling her i landet, at støtte fra ham vil vise sig meget virksom. Ingen vover mere at anfægte hans politik og hans handlemåde under retsopgøret.“ Scavenius spurgte til Bests bog. „Han ser på hele dette spørgsmål med den allerstørste alvor, og der er ikke mindste tvivl om hans vilje til endnu en gang at handle i forsvar for Best og mig, hvis det skulle blive nødvendigt. Blot må vi regne med, at de 84 år naturligvis sætter grænser for, hvad han kan påtage sig.“ Og Knudsen slutter: „Det blev til en to timers samtale, som formede sig meget levende, og som for mig betyder en vis moralsk styrkelse. Så længe den gamle herre formår noget, har jeg i ham en værdifuld støtte.“

Men den gamle herre var nu ved at slippe livet. Den 24. oktober besøgte Knudsen igen „Solsiden“ og noterer: „For første gang måtte jeg vente lidt, før han lå og hvilede sig, og det varede en stund, inden han kom til hægterne. Hans stemning var påvirket af, at han lige havde mistet sin fem år ældre broder, og han bemærkede med nogen bitter-

hed, at „Politiken“ havde haft den frækhed at skrive, at den afdøde var broder til „den tidligere afdøde udenrigsminister“!!! Han ville helst opfatte det som en grovkornet vittighed, men sådan er det bestemt ikke ment.“ Den 2. februar 1962 noterer Knudsen: „Han lider meget under træthed, men føler sig ikke syg.“ Den 23. marts var de to sammen og drøftede processerne i Tyskland: „Det var ved denne samtale mærkbart, at selv om hans hjerne er klar og skarp, er hans interesse for svineriet dog i aftagende. Han anser det for givet at landet kommer ud i et økonomisk og politisk uføre af hidtil ukendt voldsomhed. – Vi tog meget hjertelig afsked, og han udtalte håbet om, at vi snart måtte ses igen.“

Dette håb blev opfyldt den 13. september, da Knudsen så Scavenius for, hvad der skulle blive den sidste gang. Det blev til en lang samtale om „udrensningerne“ i Vesttyskland og „revisionismen“ i historieskrivningen. I juni havde Scavenius været til møde i det nystiftede Udgiverselskab for Danmarks Nyeste Historie. Jeg deltog selv som grøn besættelsehistoriker, og læser naturligvis denne salut med særlig fryd: „E. Sc. fortalte, at der herhjemme er en lille kreds af yngre historikere, som, i modsætning til det Hæstrupske foretagende, pusler med at give en mere saglig fremstilling af besættelsestiden. De har haft kontakt med ham og drøftet sagen med ham. Han mener, at det er de samme kredse, som finansierer Hæstrup, der også finansierer dette foretagende, – at denne kreds altså rider på to heste, formentlig for at kunne dække sig ind for alle påkommende tilfældes skyld! I hvert fald er det hans indtryk, at der vil kunne stilles ret betydelige pengemidler til rådighed.“

Ellers drejede samtalen sig om den internationale situation, hvis „kaotiske form“ Scavenius betragtede med stor alvor. Man var i Berlinkrisens dage og kun en måned fra Cuba-krisens udbrud. Vestens chancer i et opgør med østen anså han for små. „Det hjemlige betragter han kun under synspunktet: En beskidt Geschäft!“

Scavenius døde den 29. november 1962. Det blev et stort tab for Knudsen. I december skrev han til Best og overbragte ham Scavenius sidste hilsen:

„Als ich das letzte Mal bei ihm war, haben wir uns zwar, wie so oft vorher, lange und eingehend über alle Dinge unterhalten, und er sagte mir, er fühle sich eigentlich ganz wohl, wenigstens so, wie es nun mit 85 Jahren möglich sei! Als ich aber von ihm Abschied nahm, kam mir so das Gefühl, das er seelisch sehr müde war, und dass es ihm vielleicht doch eine Erleichterung wäre, wenn er sich nicht mehr mit dem Irdischen zu beschäftigen bräuchte. Wie sich sein Leben nach 1945 gestal-

tet hat, ist dies ja nur allzu erklärlich. Erstaunlich nur dass er die ihm oft sehr bedrückenden Sorgen dieser langen Nachkriegsjahre mit einer so grossen Kraft und einer solchen Entschlossenheit hat tragen können“.

Referaterne

Scavenius-referaterne falder i to klart adskilte dele. Den første bestående af 28 fortløbende paginerede sider, skrevet med maskine og på ensartet gråt papir, og for det meste på både for- og bagside, refererer ialt 11 samtaler med Scavenius fra 19. august 1947 til 29. januar 1951. De er tydeligvis redigerede på grundlag af de journaler som Thorvald Knudsen løbende førte over sine samtaler og sin korrespondance, men som ikke eksisterer mere. Det er disse referater der er aftrykt i det følgende med visse mindre udeladelser, der berører mere uinteressante forhold omkring processen. Udeladelserne er markeret ved indprikning.

Anden del rummer ekstrakter af journalerne fra 12. april 1951 til 13. september 1962. Det drejer sig om ialt 63 sider, skrevet med maskine på gennemslagspapir. Siderne er paginerede år for år og bærer hovedet „Uddrag af Journal“, eks. „1955“. Sidste blad er med Knudsens hånd dateret 28. november 1962, formentlig en fejlskrivning for Scavenius' dødsdag den 29. Ekstrakterne dækker hele Knudsens „politiske“ virke, dvs. ikke blot samtalerne med Scavenius, men nu også med Best og andre personer, og med referater af telefonsamtaler og brevkorrespondance. Journalernes karakter af arkiv for hukommelsen, fremtræder tydeligt. Således benytter Knudsen sine samtalereferater med Scavenius i brevene til Best. Og han øser igen af materialet da han i 1960'erne sammenkrev en stor beretning om Best-manuskriptet og dets genesis. Her havde han været med ved skabelsen. Og her talte han med historikerens vægt.

Det ville ligne en skrivekugle som Knudsen dårligt, om han ikke også med referaterne havde haft sine memoirer i tankerne. Han begyndte vist også derpå, men intet er bevaret. I november 1959 tilbragte Knudsen en hel dag hos Best i Mülheim-Ruhr, og fik her en kraftig opfordring til at gå i gang. Referatet af samtalen er et markant udtryk for Knudsens vurdering – og tør man nok sige overvurdering – af sin historiske rolle. Dette bør læserne have in mente i det følgende: „Ved kaffen gik vi så over til at drøfte min situation. Best erkender, at selv om jeg ingenlunde har spillet en rolle der kan sammenlignes med Scavenius' og hans egen, har min stilling i besættelsesårene dog givet mig

anledning til på mange områder at danne mig mine egne indtryk og skaffe mig erfaringer om personer og forhold, og dette stof er af stor værdi for det fuldstændige billede af forholdene, som de virkelig var. Jeg ville som „Statist auf diplomatischer Bühne“¹³ have mulighed for at komme ind på mange ting, som hverken han eller Scavenius har oplevet, eller som de ikke ønsker at udtale sig om ... Jeg foreslog, at en sådan bog bør fremtræde som mine personlige erindringer, idet jeg i denne form både vil have lettere for at udtrykke mig og tillige tage hensyn til mit eget ansvar og mit egenartede personlige forhold til spillets to diplomatiske hovedpersoner. Heri var Best ganske enig.“

Men hvorledes skal man da vurdere referaternes historiske værdi? Ja, vi kan hurtigt konstatere at de stort set ikke bringer nye oplysninger om besættelsestiden – til trods for at dette tema stod til debat næsten hver eneste gang de to mødtes. Derimod giver referaterne et mere utilsløret og ubearbejdet billede af Scavenius' syn på disse års foreteelser end hans mere diplomatiske *Forhandlingspolitikken under Besættelsen* fra 1948 – et billede der formentlig med en vis forsigtighed kan projiceres tilbage til krigen, ihvert fald når det gælder synet på modstanderne, dvs. tyskerne og Værnemagten, englænderne, politikerne, modstandsbevægelsen og kommunisterne. Referaterne giver os også et stærkt udvidet, og i detaljer hidtil ukendt, billede af Scavenius' kommentarer til efterkrigstidens foreteelser, og her ikke mindst udviklingen af Den kolde Krig – der uddyber vor forståelse af den „realistiske“ figur i hans udenrigspolitik. Han var således imod tilslutningen til NATO for ikke at provokere den store nabo mod øst, og han mente at amerikanerne oprådte både kluntet og aggressivt – og at de iøvrigt hverken kunne eller ville forhindre at Sovjetunionen okkuperede Danmark. Et synspunkt hvori forskningen i de amerikanske arkiver har givet ham ret.

At Scavenius overhovedet indlod sig med Knudsen på trods af dennes nazistiske fortid kan måske forbløffe, men siger dog først og fremmest noget om det manglende ideologiske beredskab, og kaster lys tilbage på pragmatikken i hans kollaborationslinje under besættelsen. Denne realisme delte han med Best, og referaterne styrker billedet af det kammeratlige forhold mellem de to efter krigen, et billede vi igen med forsigtighed tør projicere tilbage på samarbejdsårene i 1942–43.

Men først og fremmest ligger referaternes historiske betydning i det indblik de giver i mentaliteten hos nederlagets mænd efter 1945. De afdækker klinisk den bitterhed og det had og de aggressioner, som

¹³ Citatet hentyder til de erindringer som Hitlers tolk, Paul Schmidt, udsendte i 1948.

fulgte på dommen og stigmatiseringen, og den forvrængede omverdensforståelse som blev resultat heraf. Når det gælder Scavenius, viser referaterne stærkere end hidtil erkendt, hvor traumatiseret hans eksil og hvor deformeret hans psyke var blevet. Og Thorvald Knudsen led ikke mindre. Han var blevet stoppet midt i karriereforløbet, og havde ikke en gang en Scavenius' historiske rolle at klamre sig til. Referaterne og hans efterladte arkiv vil stå centralt i enhver undersøgelse af den kulturelle kollaboration og de intellektuelle kollaboratørers skæbne under og efter besættelsen.

Referaterne er gengivet med den oprindelige ortografi. Dog er oplagte skrivefejl rettet, ligesom forkortelser, f.eks. på navne, er opløste. Realkommentarerne er begrænsede til det for forståelsen nødvendige.¹⁴

AF THORVALD KNUDSENS REFERATER:

19. August 1947

Modtagelsen var – som i gamle Dage – i Begyndelsen lidt formel, men han kom hurtigt paa glad og var meget aabenhjertig. Hans Hovedsynspunkt var, at „Udrensningen“s Misbrug af Domstolene har virket dybt ned i Administrationen som en Forgiftning af hele Retsopfattelsen. Et Forsvar ansaa han for saa vidt for meningsløst, som Dommen er afsagt paa Forhaand paa Grundlag af de Direktiver, der gives fra de Mænd, der „kontrollerer“ Udrensningen. Jeg fortalte ham kort om Behandlingen af min Sag og redegjorde for de nærmere Omstændigheder ved Jens Rosenkjær's Erklæring. Han fraraadede at føre Rosenkjær som Vidne, da det maa ventes, at han af Frygt for at blive gjort medansvarlig vil slaa et nationaldemokratisk Kraftspring. Han syntes heller ikke, at jeg behøver at hænge ham ud, da Dommen er afsagt paa Forhaand, og da jeg efter al Rimelighed ikke vil faa mere, end jeg allerede har faaet. Han fandt det urimeligt, at Sagen var blevet „trukket“ saa meget, at jeg allerede havde faaet mere, end det antageligt var blevet forudbestemt. Han løb Rosenkjær's Erklæring igennem, og vi talte om Nyttens af, at han gav mig en Udtalelse. Han ansaa ikke dette for at være af nogen større Værdi og mente, at jeg i det hele taget ikke skal bekymre mig ret meget om Forsvaret. Retssagen var jo dog en ren Farce, og Straffen havde jeg faaet forinden! Aftalen blev, at naar jeg har

¹⁴ Forskningsbibliotekar Jesper Düring Jørgensen har formidlet tilladelse hos familien til brug af arkivet og har jævnet vejen i mange andre spørgsmål. Dr. phil. Viggo Sjøqvist har gennemlæst og kommenteret artiklen og referaterne. Jeg takker begge varmt derfor.

talt med Rosenkjær, maa jeg gerne ringe til ham, hvis jeg skønner at det er nyttigt at drøfte Sagen paany.

Han saa frisk og rask ud og hævdede bestemt, at Situationen ikke er gaet ham paa Nerverne. Saadan virker han heller ikke. Men han har nu engang den Indstilling, at de fleste Mennesker er noget Rak, som man helst ikke skal have noget at gøre med. Han lever meget tilbagetrukket, læser aabenbart ikke meget – Kravtjenkos Bog¹⁵ brød han sig slet ikke om at læse, fordi han allerede ved nok om det russiske System og dets europæiske Aflæggere. Han udtalte, at han egentlig kun venter paa Afslutningen, og han betragter det som givet, at det moralske Sammenbrud i hvert Fald ikke vil blive overvundet i denne Generation, ja, at det er slut med vor nationale Eksistens. Hans Grundsynspunkt er, at Folket ikke har anden Retsbevidsthed end den, der bibringes det af de ledende Mænd, og da disse Ledere selv groft har forbrudt sig mod Retsbevidstheden og har kastet sig ud i den „Metafysik“, at selve Sindelaget kan og bør straffes – han refererede her til en Udtalelse af Federspiel¹⁶ – er hele Grundlaget for vor Retsstat bortfaldet. Han venter Valg, men anser det for sandsynligt, at Amerikanerne ikke blot vil vende sig mod Kommunisterne, men ogsaa mod Socialdemokraterne, som det sker i England. Iøvrigt mener han ikke, at Udrensningen er dikteret af Udlandet, men at den i alt væsentligt er et Produkt af den hjemlige Korrupption. Han gav mange interessante Oplysninger om Afhøringen i Den parlamentariske Kommission, om hans Deltagelse i Forhandlingerne i August 1914,¹⁷ om Telegramkrisen og om sin Afskedsaudiens hos Kongen i Maj 1945. (Han blev fulgt over Amalienborg Slotsplads af en bevæbnet Frihedskæmper, som ikke kendte ham).¹⁸ Han arbejder med dette store Stof, men kun i Brudstykker. Jeg opfordrede ham indtrængende til at gøre noget ud af dette, og jeg tror, at han var glad for at høre min Mening (Det viste sig efter Bogens Udgivelse, at det var dens Slutning, han havde læst for mig; dog var den i sin endelige Form en Del forkortet. Scenen med Frihedskæmperen var saaledes udeladt). Han føler ikke mindste Trang til at forsvare sig, og det er for saa vidt ogsaa overflødigt. Men han er ikke blind for, at det kan være af Værdi at stille Tingene og Personerne paa deres rette Plads ... Han er ganske klar over den store Betydning, hans Indsats har haft siden 1914.

¹⁵ Den sovjetiske afhopper Viktor Kravtjenko udgav i 1946 sine erindringer *I Choose Freedom*, med sensationelle afsløringer af Stalindiktaturets forbrydelser. Bogen oversattes til dansk 1947 under titlen *Jeg valgte Friheden*, og blev et vigtigt led i mobiliseringen af den antikommunistiske opinion.

¹⁶ Per Federspiel, modstandsmand tilknyttet den britiske sabotageorganisation, SOE. Minister for særlige Anliggender i regeringen Knud Kristensen 1945-47.

¹⁷ Her tænkes på krisen 5.8.1914 som følge af det tyske krav til den radikale regering om at minere Bælterne.

¹⁸ Den omtalte modstandsmand var Hugo Horwitz, der har beskrevet episoden i *En sabotørs erindringer*, 1967.

14. Maj 1948

Han indledede Samtalen med at give Luft for sine Følelser over for de Mænd, han har samarbejdet med. Han føler sig for saa vidt som Sejrherrer, som ingen af de medskyldige har vovet at tage til Genmæle mod Fremstillingen i hans Bog, og de, som tier, samtykker jo. Hans Vrede vender sig særligt stærkt mod Buhl. Buhls Undskyldning, at det var Hensynet til den bevæbnede Pøbel i Majdage, som gjorde det umuligt at vedstaa Arv og Gæld fra Forhandlingspolitikken, stemplede han som ganske uholdbar. Kun Kommunisterne vilde dengang have været i Stand til at tage Magten, og de har indrømmet, at de ikke vovede at tage et aabent Brud med Parlamentarikerne. Man har saaledes ganske overdrevet Faren. De gamle Politikeres Ansvarsløshed og Svaghed maa først og fremmest tilskrives deres personlige Fejghed og Karakterløshed. Angrebet paa Gunnar Larsen stemplede han som en personlig Hævnaakt fra Erling Foss.¹⁹ Han fordybede sig længe i disse Forhold og fastslog, at han var den eneste, der havde vist Ansvarsbevidsthed og Realitetssans.

Derefter kom vi ind paa den aktuelle storpolitiske Situation, idet jeg fortalte ham om min Omarbejdelse af „Rusland og Europa“,²⁰ jeg nævnedes, at Anders Vigen²¹ havde opmuntret mig til Omarbejdelsen, idet han ønskede en saglig og dokumenteret Fremstilling af det historiske Forhold mellem Rusland og Europa. Jeg fremhævede, at jeg betragter det som den største Vanskelighed for en Realitetspolitik i Lighed med Krigsaarenes Forhandlingspolitik, at Russerne er præget af det os uforstaaelige Asien. Jeg spurgte ham direkte, hvorledes han, som under to Verdenskrige har ført Forhandlinger med Tyskland, ser paa Muligheden af at føre tilsvarende Forhandlinger med Sovjetunionen. E. Sc. svarede uforbeholdent, at en saadan Forhandling næppe vilde være mulig, dels fordi Russerne ikke følger det europæiske Diplomatis Regler, dels fordi de ganske savner vore traditionelle Begreber om politisk Moral. Der møder os her en fremmed og uforstaaelig Verden, fra hvilken vi kan vente os alle Overraskelser. Over for det amerikanske Diplomati – især den sidste Noteveksling – udtalte han stor Utryghed.²² Han frygter for, at Amerikanerne ikke er Spillet

¹⁹ Der hentydes til de almindelige spekulationer om en rivalisering mellem de to arvtagere til F.L. Schmidt-koncernen – der havde placeret sig på henhv. samarbejds- og modstandslinjen under besættelsen.

²⁰ Se manuskriptet til „Norden og Rusland“ i Knudsens arkiv. Dette er i vidt omfang identisk med de antirussiske foredrag og bogen om *Rusland og Europa*, 1942.

²¹ Den konservative journalist Anders Vigen havde været Christmas Møllers våben-drager i 1930'erne, men vendte sig efter besættelsen imod retsopgøret og hyldede samarbejdspolitikken i *En huskeseddel. Erik Scavenius – Frode Jakobsen*, 1954 og *Erik Scavenius. En dansk udenrigspolitisk hovedperson og syndebuk*, 1958.

²² Den forstærkede spænding mellem USA og USSR udløstes i Berlin-krisen juni 1948.

voksne. Han sammenlignede Europas Situation med Tiden efter 1815, – blot med den alvorlige Forskel, at de to tyske Stormagter er knust, – og mener, at Rusland faktisk er Herre i Europa. Ved en Krig vilde det – i hvert Fald i første Omgang – løbe Vestmagternes europæiske Styrker over Ende.

Den hjemlige politiske Rummel betragter han som bevidst Svindel med partipolitisk Maalsætning. Jeg spurgte, om han ikke troede, at den antikommunistiske Kampagne var fremkaldt af Tryk eller Opfordring udefra? Dette bestred han energisk. Saavel denne Kampagne som Rummelen om en skandinavisk Alliance ser han under Synspunktet: Frasemageri, Evneløshed, manglende Sagkundskab og en ufattelig Tro paa, at Skandinavien er Verdens Navle. Han fremhævede, at i alle de Aar, hvor han har staaet ved Roret, har han ikke faaet et eneste Bevis paa, at Stormagterne virkelig regnede med Skandinavien, og han holder dette for ganske udelukket – baade militært og politisk – i den foreliggende Situation. Gustav Rasmussen²³ karakteriserede han som en svag og sagligt uduelig Mand, som villigt gaar Partipolitikerne til Haande

Hans Stilling til Udgivelsen af mit Manuskript formulerede han saaledes, at det, der tiltrænges, er en saglig og nøgtern Skildring af Skandinaviens historiske Forhold til Rusland uden al politisk Tendens. Jeg svarede, at saaledes var Manuskriptet hidtil blevet bedømt. Han fraraadede ikke Udgivelse, og jeg havde lagt det saaledes til Rette, at han med Lethed kunde have gjort det. Han anførte kun, at selvfølgelig var det et ømtaaleligt Emne, og der maatte regnes med en vis Risiko. Men for en saadan havde jeg jo allerede udsat mig ved min første Bog og ved Radioforedragene. Det kunde tænkes, at Rusland en Dag greb ind over for de ukontrollerede danske Stemninger og takserede min Redegørelse efter samme Takst som Bladenes Skriverier, – men vi havde jo Lov til at haabe, at Rusland ikke greb ind! – Det forbavsede ham at Lehmann²⁴ virkelig havde sat sig i Bevægelse for Forlag, og han fandt, at hvis jeg kan faa svensk Forlag, behøver jeg ikke at frygte for, at det er en Fejltagelse at udgive Bogen. Thi i Sverige vil man – i langt højere grad end her i Danmark – vide, hvor langt man kan tillade sig at gaa. Endelig spurgte jeg ham, om jeg ved Udgivelsen vilde paadrage mig yderligere Ubehageligheder fra de hjemlige Myndigheders Side? Aldeles udelukket – forsikrede han kategorisk – og tilføjede ironisk, at dette vilde være utænkeligt i et frit og demokratisk Land!

E. Sc. havde talt næsten uafbrudt, uden at vise mindste tegn paa Træthed – en Kraftpræstation. Han opnaaede at køre mig træt! Jeg bad om Tilladelse til oftere at maatte besøge ham, og dertil var han gerne beredt, idet han flere gange takkede for Besøget.

²³ Gustav Rasmussen, diplomat. Udenrigsminister i regeringen Knud Kristensen 1945-47 og i regeringen Hedtoft 1947-50.

²⁴ Johannes Lehmann, forfatter og journalist om politiske især nordiske emner. Stod i 1930'erne Stauning nær.

21. Juli 1948

Jeg forklarede E. Sc., at Anders Vigen nærer Bekymring for, at en Udgivelse af Bogen (Omarbejdelsen af „Rusland og Europa“) skal forvolde mig bryderier med Myndighederne, navnlig, hvis min Sag skal for Retten. Jeg omtalte endvidere, hvad jeg har foretaget mig her og i Udlandet for at faa Bogen frem. E. Sc. udtalte straks, at der kunde være noget rigtigt i Vigens Argumentation. Hvis vort Retsvæsen virkelig var, hvad det giver sig ud for at være, vilde der naturligvis ikke være nogen Risiko. Jeg er ogsaa i min gode Ret. Men da Polit og Dommere dømmes rent politisk, kan ingen vide sig sikker mod de mest vilkaarlige Overgreb. E. Sc. angreb navnligt stærkt [rigsadvokat] Pihl for Misbrug af Embedet til rent privatpolitiske Formaal. Han betragter ham som Psycopat! Jeg fortalte om Sagens Berammelse og om Jens Rosenkjærs Forsøg paa at faa den henlagt. E. Sc. fandt det mærkeligt, at Repsdorff ikke har svaret, da han dog anses for at være en af de faa hæderlige Statsadvokater. Jeg hentydede til Muligheden af, at Repsdorff muligvis fra Pihl har faaet Ordre til at lade Sagen gaa sin Gang, og at Pihl handler, som han gør, for at indlægge sig Fortjeneste af den kommende kommunistiske Udrensning. E. Sc. ansaa det ikke for udelukket, at Pihl kan være i Sovjets Tjeneste og indstiller sig paa en russisk Sejr. Han regner ham for en Mand, der er i Stand til alt, – og derfor en meget farlig Mand. Han oplyste, at Højesteret har nægtet at optage ham, og at Pihl i Sagen mod Styhr²⁵ trods Rettens Afvisning – havde Held til at faa forebragt sine politiske Argumenter, idet han henviste til, at Styhr er en forhadt Mand i den offentlige Mening, – d.v.s. i Pressen. Han fordybede sig derefter i en lang Betragtning over Pressens Korruption og skamløse Adfærd og hævdede, at den ikke mere har nogen politisk Indflydelse, men domineres af rent privatpolitiske Motiver og af forretningsmæssige Hensyn. Han talte meget om Korruptionen inden for Politiet, som den er oplyst ved Leifer-Sagen.²⁶ Jeg fortalte ham om mine Samtaler med Leifer. Saa kom vi til det storpolitiske Spørgsmaal. Det er E. Sc.'s Opfattelse, at U.S.A. vil have Krigen, dels for at dække over, at det tabte den forrige Krig til Sovjet, dels for at redde sig ud af sine finansielle og produktionsmæssige Vanskeligheder. Han mener, at ved et smidigere Diplomati havde Vestmagterne haft Muligheden for en fredelig Ordning med Sovjet, selv om han indrømmer, at Sovjets Metoder er vanskelige at affinde sig med. Han anser Europa for at være færdigt. Denne These i hans

²⁵ Knud Styhr, kontorchef i Udenrigsministeriet, ven af Scavenius og dennes mellemmand i forhandlinger med tyskerne. Anklaget efter krigen, men frikendt.

²⁶ Vilhelm Leifer, landsretssagfører, under krigen fuldmægtig under Rigspolitichefen, fremsatte i 1948 graverende beskyldninger imod politiledelsen for at have haft nazisimpatier og samarbejdet med DNSAP. En nedsat kommissionsdomstol fandt anklagerne grundløse.

Udredning var den mindst overbevisende, og det maa han selv have en Følelse af, idet han stadig vender tilbage til den.....

22. September 1948

....

Jeg oplyste ham om, at Rosenkjær i sin Nød forsøger at vælte saa megen Ansvar, som muligt, over paa Udenrigsministeriet. Han har særligt anført, at Statsradiofonien først besluttede sig til at antage mit første Foredrag, efter at E. Sc. havde anbefalet mig, og at Initiativet til Hitler-Foredraget den 20.4.41 helt laa hos Udenrigsministeriet. E. Sc. svarede, at selvfølgelig havde Ministeriet gjort Statsradiofonien bekendt med, at „Forstaaelsesforedragene“ skulde holdes, men han mente ikke at have givet særlig Anvisning om mig. Jeg oplyste ham da om Sagens rette Sammenhæng. Han erklærede da, at han selvfølgelig i dette som i alle lignende Tilfælde agter at staa ved sit Ansvar. Han læste for mig det Afsnit af sin Bog, hvor han principielt vedstaar dette Ansvar m.H. til Foredragsholderne i Statsradiofonien. Da jeg bemærkede, at det ikke var at vente, at han skulle kunne huske alle disse Enkeltheder, som desuden var Smaating i det store Spil, svarede han, at han altid var rede til at yde sin Bistand, da det dog er Menneskeskæbner, der staar paa Spil. Jeg fortalte ham, at Rosenkjær har „glemt“ hans skriftlige Udtalelse i Gudmund Hatts²⁷ Sag paa Politigaarden! E. Sc. mente, at han næppe havde haft Held til at gøre ret meget for Gudmund Hatt, dog havde hans Vidneudsagn maaske reddet Pensionen for ham. Jeg foreslog nu, at jeg sender ham en Udskrift af de Dele af Rosenkjærs Erklæring, der vedrører Udenrigsministeriet, og af den Forklaring, jeg vil afgive om disse Spørgmaal, og at vi derefter konfererer hans Udtalelse. Jeg forsikrede ham, at jeg i og for sig er ligeglad, om Sagen føres til Doms eller ikke. Det er for mig det afgørende, at hvis Sagen nu – efter 3 Aars Stilhed – føres offentligt frem, vil det øge mine Vanskeligheder med at finde Forlag til mine Bøger. Dette Synspunkts Rigtighed erkendte han med stor Forstaaelse. ... Han ansaa det endvidere for sandsynligt, at Busch-Jensen²⁸ og navnlig Hedtoft ønsker at faa gjort Ende paa Udrensningsskandalen, som slet ikke passer til Hedtofts Politik, og at Busch-Jensen ikke er besluttet paa at vige for „Land og Folk“s og „Informations“s Trusler. For saa vidt skulde en Henvendelse til Busch-Jensen være ganske opportun.

Iøvrigt var E. Sc., som jeg ventede, meget oprørt over Dommen over Best. Han gjorde mig opmærksom paa, at „Extrabladet“ i gaar har lavet en behændig Manøvre. Det har faaet Frihedsraadet til at udtale sig om Dommen, hvorved

²⁷ Gudmund Hatt, professor og geograf. Holdt „forståelsesforedrag“ om geopolitiske emner og gik ind for det tyske livsrum. Dømt efter krigen.

²⁸ Niels Busch-Jensen, overretssagfører, tilknyttet modstandsorganisationen „Ringene“. Justitsminister i befrielsesregeringen 1945 og i regeringen Hedtoft 1947-50.

det er lykkedes at faa disse Herrer til at indrømme, at Dødsdommen er deres Hævnaakt. Kun Mogens Føg har været klog nok til at salvere sig. E. Sc. fortalte om sine Samtaler med Bests Forsvarer og Anklager – sidstnævnte har aabent indrømmet over for E. Sc., at han ikke følte, at han havde nogen Anklage mod Best, hvorfor han overlod Retten at dømme om Straffen. E. Sc. fortalte, at det havde været ham komplet umuligt at bibringe disse Høveder (Dommerne) et blot elementært Begreb om, hvad der kræves af en Diplomat (Bests Telegram om Jødeaktionen).²⁹ Han venter selvfølgelig, at Dommen omstødes, men beklager, at dansk Retsvæsen her paany har gjort sig skyldig i et Justitsmord. Han ansaa det for haabløst at forsøge at bibringe danske Politikere og Embedsmænd Begreb om Politik og almindelig Hæderlighed. De Tyskere, der forraadte deres Land, anses her som Helte.³⁰ Jeg mærkede ved denne Samtale, at Bitterheden hos E. Sc. vokser. Han udtalte, at det i en saadan Tid er en krank Skæbne at blive gammel. Han føler sig for gammel til, at han tør haabe paa at være med til den moralske Genrejsning. Han afventer kun Afslutningen. Det er første Gang, han over for mig har udtalt sig saa pessimistisk.

9. Oktober 1948

Det varede ret længe, inden vi kom til Drøftelse af Retssagen. Thi E. Sc. fordybede sig i sit syn paa den storpolitiske Situation. Det er hans Opfattelse, at U.S.A. vil have Krigen hurtigst muligt, medens Sovjet fører en „konservativ“ Politik med panslavisk Tendens. Han anser det for tvivlsomt, om U.S.A. vil være i Stand til at bringe en Krig, der medfører saa store Ødelæggelser som den kommende, til Afslutning. Det er Kremles Frygt for U.S.A.'s Krigsvilje, der gør Russerne uvillige til Forhandling. Han mener, at U.S.A. har meddelt os, at vi ikke vil komme med i Vestunionen, fordi det vil koste for meget at opruste og forsvare os. Vi er derfor blevet henvist til den svenske Neutralitetslinie.

Dette vil medføre samme Politik, som under forrige Krig, altsaa en „scaveniansk“. Han er meget optaget af et Journalistbesøg, hvor denne Mulighed er blevet drøftet. Han har dog afvist Tanken om at overtage Styret tredje Gang, idet han navnlig henviste til, at han har specialiseret sig paa det tyske Spørgsmaal og mangler Forudsætninger for at forhandle med Russerne. Jeg henviste

²⁹ Med telegram nr. 1032 af 8.9.1943 anbefalede Best Hitler at deportere de danske jøder. Best hævdede siden at telegrammet, om læst rigtigt, i virkeligheden var en advarsel herimod.

³⁰ Der hentydes vistnok til Georg Ferdinand Duckwitz, skibsfartssagkyndig ved gesandtskabet under besættelsen, fortrolig med Best, og central mægler i flere dansk-tyske krisestuationer 1943-45. Spørgsmålet om Duckwitz' forbindelser til modstandsbevægelsen berørtes flere gange i drøftelserne mellem Knudsen og Scavenius. Se for Duckwitz' rolle under besættelsen Hans Kirchhoff: „Georg Ferdinand Duckwitz – Skitser til et politisk portræt.“ *Lyngby-Bogen* 1978, s. 134-179.

til, at en „scaveniansk“ Politik uden Scavenius er en Utænkkelighed. Han replicerede, at saa maa der findes en Mand, som er Opgaven voksen, men han indrømmede, at en saadan Mand findes ikke! Han fortalte interessante Enkeltheder om sine Erfaringer med danske Diplomater paa forskellige Poster. Han følger Udviklingen med levende Interesse, og jeg tror ikke, at han helt har opgivet Tanken om et come back! – Interessant er ogsaa, at han har faaet Forbindelse med Hermann Kiy, der er ansat ved „Die Zeit“ i Hamburg, som ogsaa i nogen Grad gaar ind for en Forstaaelse med Russerne.

Med min Redegørelse til Retten erklærede han sig indforstaaet, og han er ogsaa villig til at svare paa et moderat formuleret Spørgsmaal om min Virksomhed som Forhandler, i Relation til mit Brev til Renthe-Fink af Jan. 1941.³¹ Han forstaar at vi vil procedere til Frifindelse, men tror ikke meget paa, at vi opnaar den.

.....

10. Februar 1949

E. Sc. indledede med at sige, at Dommen jo faldt andelede ud, end vi havde ventet, men at han betragtede den som en typisk „Clearing-Dom“. Han var indforstaaet med min Appel og mente, at Landsretten som et Kollegium vil være mindre tilbøjelig til at godkende „Clearing“, ligesom den i det hele er knap saa kompromitteret og proletariseret som Byretterne. Han anførte i denne Forbindelse, at da han mødte som Vidne i Sehested-Sagen,³² havde Landsretten ikke gidet høre paa Politiadvokat Poulsens Forklaringer! E. Sc. gav udtryk for sin skarpe Kritik og den raadende forsumpede Demokratisering. Jeg fortalte ham, at Byretsdommer Willy Andersen havde nægtet ham Ministertitlen. Den sad!

... Derefter kom vi til det politiske. Jeg forklarede ham, at jeg først kan regne med Forlag til Bogen om „Norden og Rusland“ efter Landsretskendelsen, og at jeg overvejer at bruge Ventetiden til at omredigere visse Afsnit. Jeg bad imidlertid om at høre hans Vurdering af den internationale Situation. Thi hvis han ansaa Krigen for nær forstaaende, vilde jeg betænke mig paa Udgivelsen, dels fordi jeg da let kom for sent, dels fordi jeg engang havde taget en lignende Risiko og ikke ønskede dette gentaget til ingen Nytte.

E. Sc. svarede, at han mente, at Kommunisterne forlængst har afgjort min Sag, hvorfor jeg ikke kan forøge min Risiko ved yderligere at præcisere og motivere mit Standpunkt, men snarere formindske den. Dette saa meget mere, som det var hans Indtryk, at Bogen ikke er russiskfjendtlig. Dette bekræftede jeg. Dernæst anførte han i en meget lang Udredning, at han ikke tror, at Krigen

³¹ For henvendelsen til v. Renthe-Fink i 1941, se note 8.

³² Jørgen Sehested, godsejer, konspirerede i 1940 sammen med DNSAP om at styrte det parlamentariske system. Dømt efter krigen.

er nær forestaaende. At den skal komme, er sikker, og indtil for nylig ansaa han det for sandsynligt, at Østasien vilde blive casus belli, men Udviklingen i Kina gør dette usandsynligt. Heller ikke Konflikten i det nære Orient regner han for faretruende. Casus belli vil Tyskland blive, men den egentlige Krigsaarsag ser han deri, at U.S.A. nu har opdaget, at det har tabt den sidste Krig til Rusland. Slaverne er Sejrherrer og staar for første gang i mange Aarhundreder ved Oder. Skulde man finde noget Ledemotiv til Hitlers forrykte Politik, maatte det være, at han vilde standse denne slaviske Fremtrængen. Russere har i Stedet nu frigjort sig for al Germanisering, og det er E. Sc.'s Opfattelse, at de har gjort saa store Erobringer og paataget sig saa vanskelige Opgaver, at det ikke foreløbig ønsker Krig. Krigen skulle altsaa fremkaldes af U.S.A. Han mente dog, at Atlantunionen, bedømt som Realpolitik, ikke er mere værd end Antikominternpagten, at U.S.A. hverken vil eller kan forsvare Skandinavien, at effektive Vaabenleverancer til Skandinavien vil blive energisk modarbejdet af England og Frankrig, som selv har Brug for dem, og at Resultatet derfor muligvis vil blive en skandinavisk Union, hvor Norge bøjer sig for det svenske Standpunkt. Han holder det dog ikke for udelukket, at U.S.A. giver Norge en „polsk Garanti“,³³ og at Sovjet derefter udnytter Situationen til at lægge yderligere Pres paa Skandinavien, herunder stiller Danmarks Forslag om en Ikke-Angrebspagt. Han betonedede dog, at jeg ikke maa tage dette for andet end Formodninger. En farligere Situation kunde meget vel tænkes. Saa kom vi til Samtalens interessanteste Punkt: E. Sc. betegnede Slutningen af sit Interview til Information som „fræk“, og berettede en Historie om et Par Arbejdere, som med Udgangspunkt i Interviewet havde drøftet Muligheden af, at han paany greb Roret!³⁴ Her satte jeg ind og fortalte ham, at netop denne Slutning hos mange har fremkaldt Indtryk af et muligt Come back. Han blev tavs og eftertænsom, og til min Overraskelse afviste han slet ikke Tanken. Jeg mindes, hvor energisk han tog Afstand fra den sidste Sommer. Han kredsede længe om Emnet og fremsatte endelig den Indvending at hans Underskrift paa Antikominternpagten sikkert ville forhindre, at man brugte ham som Forhandler overfor Russerne. Jeg svarede, at det dog ikke var udelukket, at Russerne var saa meget Realpolitikere, at de vilde se bort fra dette, og dette indrømmede han mig. Han anførte ogsaa, at der vel kunde findes en anden, som var i Stand til at føre en Forhandlingspolitik. Jeg svarede, at der var jo ingen, og at en scaveniansk Politik maa være uløseligt knyttet til Scavenius.

Af hans Udtalelser kunne jeg kun faa det Indtryk, at han alvorligt overvejede et Come back, hvis Situationen gør det muligt. Jeg tror, at han nu ønsker Revanche. Saa meget mere, som han kredser om Begrebet „de store Mænd“ og deres Lykke. Han læser Friedells Kulturhistorie og drager deraf den Slutning,

³³ I april 1939 garanterede den britiske regering Polens selvstændighed, hvilket bragte Storbritannien ind i krigen sept. 1939.

³⁴ For interviewet, se *Information* 26.1.1949.

at Storheden vurderes efter Lykken. Han nævnede Friederich der Grosse, hvis Lykke blev Kejserinde Elisabeths Død, Bernstorfferne, som havde det Held, at de ikke oplevede den væbnede Neutralitets Sammenbrud, og han bemærkede her, at man jo netop har sammenlignet ham med Bernstorfferne. Endelig den „uforlignelige“ Bismack, som ikke oplevede 1914. Jeg bemærkede hertil, at hans Politik dog allerede har staaet sin Prøve, og han kan glæde sig ved et stadigt voksende Ry.

Endelig fik jeg det Indtryk, at han gerne ser, at jeg faar Bogen frem, men at jeg bør benytte Ventetiden til Landsrettens Afgørelse til at foretage nogle Ærinder, som kan bringe den historiske Fremstilling af Ruslands Forhold til Skandinavien helt paa Linie med hans Politik. Han fremhævede, at Rusland har gjort Skandinavien en Del Tjenester, men at dets Interesse for Danmark ophørte, da vi opgav Helstatspolitikken. Jeg fik paany Indtryk af hans personlige Interesse for mig, og af, at jeg kan regne med hans Velvilje.

27. Januar 1950

E. Sc. modtog mig med den gamle, ligefremme Elskværdighed. Han ser rask ud og Samtalen varede over 3 Timer, uden at jeg mærkede Træthed hos ham. Han har indrettet sig hyggeligt i sit nye Hjem, Solsiden 4, men mere beskedent. Til Indledning fremsatte han sit Syn paa de hjemlige Forhold, der helt præges af Politikernes Frygt for at vedgaa de Fejlgreb og Forbrydelser, de har begaaet eller dækket. Denne Del af Samtalen lader sig vanskeligt referere. Dog maa jeg bemærke, at han stærkt fremhævede, at Tyskerne under Krigen helt havde misforstaaet den danske Mentalitet. Ved at vise sig hensynsfulde i praktiske og økonomiske Spørgsmaal, havde de givet Danskerne Forudsætningerne for at spille dem paa Næsen nationalt og aandeligt. Han henviste hertil, hvad Rente-Fink havde sagt til ham efter Kapitulationen. Hvis de havde erkendt, hvad vi andre hurtigt saa, at Krigsalliancen ikke vilde holde, burde de have skyndt sig at indrømme Fejlgrebene og standset det saakaldte „Retsopgør“. Men de havde intet Udsyn, ængstedes for deres egne Forbrydelser og lod Aarene gaa, og nu faar det ingen Betydning, om de gaar til Bekendelse og gør Bod. Skaden er uoprettelig, og hertil kommer, at Forbrydelser binder stærkere sammen end noget andet. Han talte paany om, hvordan de formelig havde spist af hans Haand under Afhøringerne i Den parlamentariske Kommission. Embedsstandens Følgagtighed i Fejlgrebene og Forbrydelserne havde ydermere vist ham, hvor dybt Landet er sunket. Han tillægger det overmaade ringe Betydning, at Folkemeningen har opdaget Svindelen og Korruptionen, thi dette kan aldrig faa praktiske Konsekvenser. Han omtalt 6. Maj-Foreningens³⁵ Forsøg paa at arrangere et Møde med Børge Outze. I al sin Frækhed finder han denne Herre

³⁵ Foreningen af 6. maj samlede dømte landssvigere og andre „revisionister“.

mere sympatisk end de andre Modstandsfolk bl.a. af den Grund, at Outze hensynsløst har forstaaet at udnytte den Kendsgerning, at han under Krigen spionerede baade for Tyskerne og for Modstandsbevægelsen, antageligt tjente godt paa begge Parter og derved skaffede sig et Blad, hvor ingen kan røre ham, og hvor han kan drive Dobbeltspillet videre.³⁶ Han konstaterede iøvrigt et saa omfattende moralsk Forfald, at han ikke øjner Mulighed for en anstændig Fremtid for Landet. Han ser hen til, at Importen fra Tyskland skal afbalancere vor Økonomi, men erkender at dette samtidig – i Forbindelse med den antisocialistiske amerikanske Politik – vil tage det økonomiske Grundlag bort under vort saakaldte socialistiske Demokrati. Atlantpagt-Oprustningen betragter han som bevidst Svindel, idet alle ved, at Oprustningen aldrig vil hjælpe os over for Rusland. Storpolitisk erkender han, at Hitler har faaet Ret i sine Profetier om England, men han betragter det stadig som Hitlers store Fejlgreb, at han haabede paa en Forstaaelse med England. Denne var ganske udelukket, og det burde Hitler have erkendt og draget Konsekvenserne af

Han betonede det fuldkommen vanvittige i, at jeg er dømt for at ville have fremkaldt Frygt for Følgerne af en russisk Sejr. Dette i Atlantpagtsforhandlingernes Danmark og efter at alle har erkendt, at jeg har haft Ret!! Han betegnede til Slut, at jeg maatte gøre mig klart, at Appellen er det rene Lotterispil. Det vigtigste er ikke Dom eller Frifindelse, men den Motivering, Landsretten vil give sin Afgørelse. Af denne vil Sagsanlægget mod Statsradiofonien afhænge. Jeg fik ikke Indtrykket af, at han gerne ser denne Sag rejst, men det vil vi drøfte senere. Han beholdt Byretsdommens Præmisser til Støtte for sin Hukommelse, og det kan nok være nødvendigt; thi han erindrede slet ikke, at han har været Vidne i min Sag!! Jeg har nu sagt ham alt og kan regne med hans uforbeholdne Støtte.

Da vi paany tog Spørgsmaalet om de hjemlige Forhold op, fremhævede jeg, at han dog – trods alt – i den offentlige Mening stod som det eneste Mandfolk midt imod alt Svineriet og Lavpandetheden. Han svarede – karakteristisk – at dette jo ikke er noget at rose ham for. Han har jo kun sagt Sandheden, og det stempler Folks egne slette Moral, som frydede ham selv meget. Iøvrigt indrømmede han, at Uvirksomheden nok kan virke lidt kedsommelig

Han ville gerne modtage mig, naar Sagen er afsluttet. Jeg bad ham om hans Telefonnummer (hemmeligt), og han gav mig det lidt tøvende, men med et Smil. Jeg lovede at behandle det strengt personligt. Jeg tror, at han var glad for Besøget. Besynderligt blot, at han ikke kan overvinde sig til at sige, at han gerne vil tale med mig nu og da. Det vil han dog gerne, men han kan ikke overvinde sin diplomatiske Reservation.

³⁶ Outze ledede det illegale nyhedsbureau „Information“. Han blev arresteret af Gestapo dec. 1944, men løsladt til gengæld for at spionere imod den danske modstandsbevægelse i Sverige. Løftet blev aldrig indfriet.

17. Februar 1950

Fru Scavenius var ikke hjemme, men havde stillet The til os paa en Thermoflask. E. Scavenius var saa optaget af Samtalen, at han kun skænkede Forfriskningen den nødtørftigste Opmærksomhed. Men det kan nok tages som Udtryk for, at jeg er kommet paa en mere fortrolig Samtalefod med ham, og dette mærkes ogsaa paa vore Samtaler. Det varede længe, før vi kom til Spørgsmaalet om min Sag. Han indledede med en Karakteristik af Modstandsbevægelsens Psyche – et Emne, der beskæftiger ham meget. Han slog fast, at mange ledende Modstandsmænd har tjent de Penge, som de stak i Bevægelsen, paa Forretninger med Tyskerne. Han nævnede Sadolin & Holmblad, hvor Erling Foss var Formand for Bestyrelsen, men hvor Selskabet gik aldeles fri, skønt det havde udført Kamoufleringen af de tyske Flyvepladser. Han angreb skarpt Busch-Jensen, der netop p.G. af sin Ubetydelighed har været velegnet som Pladshund for Udrenserne. Det er hans opfattelse, at Hedtoft vil undgaa alt, hvad der kan smage af offentlig Undskyldning for Forbrydelserne, men at han er indstillet paa at faa Affæren afviklet i Stilhed og ret hurtigt. Det er ogsaa hans Opfattelse, at det er Forbrydelsens Fælleskab og Frygten for, at Eftergivenhed skal fremkalde Afsløring af Modstandsbevægelsens Bedrifter, der faar Politikerne og Modstandsfolkene til at hænge sammen som Ærtehalm. Han fremhævede særligt, at Udrensningen var et lokal-kommunistisk Foretagende, mener saaledes ikke, at Rusland interesserede sig synderligt for den – men at Politikerne og den ikke-kommunistiske Modstandsbevægelse havde afskaaret sig fra at drage Konsekvenserne af denne Kendsgerning, fordi de som Skjul for deres egne Gerninger sammen med Tyskerne havde skabt Myten om, at Udrensningen er national. Derved havde Bordet fanget. Han mente ikke, at England havde haabet paa en Modstandsbevægelse her i Landet. Men Tyskerne havde med deres taabelige Besættelsespolitik ligefrem foræret England den. Det var saaledes taabeligt, at Tyskerne blandede sig i indrepolitiske Forhold og krævede Sindelagsændring, mens Krigen stod paa. Efter hans Mening burde de straks efter den 9. April have ladet deres Politi sørge for at sikre Ro og Orden heroppe, og de burde aldrig have ønsket Medvirken af det danske Politi. Hvis de straks havde sikret sig effektiv Kontrol paa det militære Omraade og med Spionage og Sabotage, vilde der aldrig være opstaaet en Modstandsbevægelse – til Lykke for Landet, – og England vilde have affundet sig med denne Situation. Han havde paatænkt at give Renthe-Fink dette Raad, men afholdt sig derfra, fordi der ikke maatte kunne siges, at han havde raadet Tyskerne. Forøvrigt fandt han, at England hellere burde have indbudt Hedtoft end Christmas Møller, som jo dog kun repræsenterede et lille Parti.

Samtalen gled nu over til en Vurdering af Tysklands Politik. E. Sc. mener stadig, at Hitlers Neurasteni afskar ham fra et fornuftigt Overblik. Han kunde have faaet Fred med Rusland. Stalin ønskede en tysk-russisk Alliance. Og Hitler burde aldrig have indladt sig paa Felttoget mod Bolsjevismen. Heri kunde jeg

kun delvis være enig med ham. Da jeg oplyste ham om, at Hitler havde ønsket en tysk-japansk Alliance, i Stedet for den tysk-russiske, oplyste E. Sc., at de herværende amerikanske Diplomater altid havde sagt til ham, at Tysklands Forbindelse med Japan havde været den største Hindring for en tysk-amerikansk Forstaaelse. Jeg gjorde i denne Forbindelse opmærksom paa Hallers Udtalelse om, at Tysklands Udenrigspolitik har bevæget sig i Spring, fordi den lededes af store Førerskikkelser og kun af dem. Herimod indvendte han, at hverken Friedrich der Grosse eller Hitler har været Statsmænd af virkeligt Format og Udsyn. Det var alene Bismarck. De andres Politik havde været Katastrofefpolitik, og det var alene Peter III's Død, der frelste Friedrich der Grosse og hindrede Preussens totale Opløsning. Han fandt Tyskernes Æresbegreb næsten sygeligt overeksponeret og nævnede som Eksempel herpaa Ordren til „Bismarck“ om at fortsætte Kampen. Han henviste til Churchills Erindringer, hvor denne hævder, at der er tilføjet de engelske Skibe saa store Skader, at det tyske Slagskib let kunde have trukket sig ud af Kampen, – endda med Ære.³⁷ Men dette var ikke Hitler nok. Han fremhævede, at Hitler aldeles havde overvurderet, hvad den tyske Nation kunde bære.

Jeg anførte her, at de svenske Hvidbøger har oplyst, at han ved Forhandlingerne i Udenrigsministeriet kort før den 9. April havde sagt, at han betragtede Frygten for den tyske Besættelse som „noget Vrøvl“. Han troede nok, at han kun havde sagt, at Frygten jo blot var fremkaldt af ubekræftede Rygter. Han kendte forøvrigt ikke de svenske Rapporter, men anser dem for ukorrekte. Han oplyste, at Udenrigsminister Munch havde bedt ham tage til Berlin for at skaffe Klarhed. Dette havde han afvist, dels fordi han ikke ønskede at skaffe sig denne Kontakt ved sin gode Vens, Zahles³⁸ Formidling. Dette vilde Zahle have følt som en Krænkelser af hans Embede. Zahle var en helt igennem anstændig, men ogsaa en højst ærgerrig Mand. Iøvrigt fandt han, at det kun var et Gode, at Regeringen ikke havde haft for lang Tid til at overveje, hvorledes den vilde stille sig ved en Besættelse. Var den blevet ordentligt informeret i Tide, kunde det tænkes, at den havde gjort den Dumhed at mobilisere. Han oplyste, at Renthe-Fink i en lang Samtale havde fremsat forblommede Udtalelser om, at noget var i Gære. Da Renthe-Fink imidlertid sagde, at han selv ville tale med Munch, følte E. Sc. sig taknemmelig over, at han ikke behøvede at deltage i Spillet. Som Eksempel paa, hvor fejlagtigt Munch havde bedømt Situationen efter 9. April, anførte han, at da han under Forhandlingerne om Overtagelse af Udenrigsministerposten spurgte Munch, hvor længe han regnede med, at Besættelsen vilde vare, svarede denne: Højst nogle Maaneder! Med denne Besked vendte E. Sc. hjem og trøstede sin første Kone med, at han i denne korte Tid vilde varetage sit Embede, som om han var ugift, og ved Hoffet og andensteds bede hende fritaget for al Repræsentation.

³⁷ „Bismarck“ blev sænket af en britisk fly- og flådestyrke i Atlanten 27.5.1941.

³⁸ Herluf Zahle, gesandt i Berlin 1924-41.

E. Sc. gentog, at det var Hitlers Dumhed, at han havde haabet paa en Forstaaelse med England. Thi England bøjer sig kun for en knock-out. Felttoget i Skandinavien var Tyskland paatvunget. Det har Churchill nu aabent indrømmet. Maaske burde Hitler før eller i Stedet for det skandinaviske Felttog have slaaet Frankrig. Herimod indvendte jeg, at dette dog ogsaa vilde have været en Udfordring til England, og at det netop var det, Hitler længst muligt vilde undgaa.

Paa den nuværende europæiske Situation ser E. Sc. med megen Bekymring. Lykkes det ikke U.S.A. at skabe sig stærke Stillinger i Tyskland og Japan, er Slaget tabt. U.S.A.'s værste Klods om Benet er Englands og Frankrigs Svaghed og usikre Politik. Han regner med, at Rusland vil sikres fuldstændig Kontrol over Østtyskland og derefter støde frem mod Vesttyskland.

Saa brød han af og tog Landsretsdommen op til Overvejelse. Jeg forsikrede ham, at hvis han ikke saa energisk havde grebet ind til Fordel for mig, vilde jeg utvivlsomt have faaet en større Skærpelse af Dommen. Han forstod ikke Meningen med Skærpelsen paa de 3 Maaneder, men da jeg fortalte ham om Rosenkjærs vigende Holdning og vor Formodning om, at der før Retsmøderne havde været forhandlet med Statsradiofonien, udtalte han, at dette forekom han højst sandsynligt og ganske svarede til Fremgangsmaaden ved de politiske Processer. Hensynet til Statsradiofonien forklarer ogsaa Dommens Skærpelse. Paa Baggrund af denne Kendsgerning tilraadede han, at jeg undlader Sagsanlæg mod Ernst Christiansen.³⁹ Hvad jeg burde kunne opnaa ved et Sagsanlæg, var Mortifikation og Erstatning, men dette forudsatte Frifindelse. Hvad jeg efter det skete muligt kunde naa ved et Sagsanlæg, var at faa Rosenkjær fjernet, men for mig selv naaede jeg intet, fik maaske endda Ubehageligheder og gav Banditterne en Chance for at „rense sig“ offentligt. Jeg gav ham Ret i dette Synspunkt og sagde til ham, at det nu for mig afgørende er, at jeg ikke ved at trække mig tilbage mister min Holdning, eller gør d'Herrer nogen Indrømmelse. Dette forstod han fuldt ud og raadede til, at jeg skal afvise en Samtale med Rosenkjær. Jeg kan begrunde det med, at jeg erkender den ved Dommen skabte Situation, som gør al videre Drøftelse overflødig, og – hvis jeg synes det – kan jeg tilføje, at Rosenkjær direkte omend mod sin Vilje, har skadet mig ved sit Vidneudsagn. At erkende en Situation – det betonedede E. Sc. stærkt – er ikke at give Modstanderen en Indrømmelse. Ved denne Holdning afskærer jeg ydermere Rosenkjær fra at kunne aflægge Rapport til sine Bagmænd. Kun hvis Rosenkjær insisterer paa en Samtale, kan jeg tage den, men bør da kræve Forhaandsbesked om, hvad Samtalen skal dreje sig om. Jeg takkede ham for Raadet og sagde, at jeg agtede at følge det. Han forstod godt, hvis jeg vilde skrive en Pjece om Sagen, og fandt, at dette maaske nok kan være hen-

³⁹ Ernst Christiansen, socialdemokratisk redaktør, medlem af Radiorådet og Programudvalget under besættelsen. I den i note 9 nævnte publikation kaldte han Knudsen for „Scavenius' husnazist“.

sigtsmæssigt til Imødegaaelse af falsk Historieskrivning, men bad mig huske, at Offentligheden har mistet al Interesse for disse Ting. Jeg svarede, at gør jeg det, er det kun som en Rapport til Historien. M.H. til Paastanden om, at Fortsættelsen af min Virksomhed efter 29.8.43 var anstødelig, mindede han mig om, at han i Slutningen af sin Bog skriver, at „Tyskerne affandt sig med Departementchefstyret, da dette viste sig at betyde en Fortsættelse af den under den tidligere Regering fastlagte Linie ...“. Alt gik videre som før. Iøvrigt udtalte han sin Glæde over, at han havde talt til de politiske Dommere med saa stor Autoritet. Han fremhævede, at han havde sagt, at hvad Regeringen og de ansvarlige Myndigheder har anerkendt, ikke er Propaganda, og tilføjede, at jeg vel nok havde bemærket, at det ikke var Dommerne, der afhørte ham, men ham, der satte dem paa Plads. Bevidstheden herom er ham til megen Fryd, og han føler sig med Rette overbevist om, at han har reddet mig fra en haardere Skæbne.

Til slut spurgte jeg ham om hans Syn paa Koncertpalæmødet (mod Udrensningen). Han havde ikke set noget ordentligt Referat af Mødet, – udførligst, men alt for kortfattet i „Revision“.⁴⁰ Han forstod ikke Rytters⁴¹ Forargelse over dette Blad, og mener, at Rytter er blevet for gammel. Iøvrigt venter han ikke, at der vil opstaa nogen politisk Opposition. Vigens Optræden mener han skyldes hans Ønske om at faa det Eftermæle, at han i den Periode har være den eneste anstændige Journalist, ligesom det er hans egen Ærgerrighed at blive betragtet som den eneste anstændige Politiker her til Lands! Ægte scaveniansk! Han var interesseret i „Dagsposten“s Referat af Mødet som jeg lovede at sende ham. Jeg fortalte ham lidt om dette Blad, men kom ikke ind paa Spørgsmaalet om, at vi tænker paa svenske Forbindelser. Der skal jo ogsaa være Stof til en ny Samtale, og jeg vil forinden selv søge Oplysninger. Samtalen varede i mere end 3 Timer, og han gjorde sig Umage for at vise mig stor Elskværdighed og Aabenhed.

13. November 1950

Vi kom hurtigt til at tale om den storpoltiske Situation, og E.Sc. fastslog, at Udviklingen har været strengt følgerigtig i den Mening, at det er Vestmagternes Gerninger – ikke deres Propaganda – der har tvunget dem ud i en Situation, som ogsaa han anser for katastrofal. Han mener, at det kun er Sovjets „Fredsvilje“, der hindrer et aabent Udbrud af en Storkrig. Han gav mig ogsaa Ret i, at U.S.A. er den største Krigsfare, fordi dets Fredsøkonomi er blevet opgivet til Fordel for en Krigsøkonomi, der giver umaadelige Gevinster, men som før eller senere maa udløses i en Storkrig. U.S.A. frygter desuden, at Sovjet

⁴⁰ Tidsskriftet *Revision* var tilknyttet „Foreningen af 6. maj“, redaktør A. Olesen, Aabenraa.

⁴¹ Svenning Rytter, landstingsmand for Venstre. Hård kritiker af retsopgøret i *Retsopgøret under og efter Besættelsen*, 1955.

skal faa Held til at indvikle det i en Række Smaakrige, som udmatter det og ødelægger dets Prestige. Dette indebærer Fare for, at U.S.A. vil søge en Krig i Europa. Hans Syn paa Tyskland er ikke helt klart. Han ser vel, at U.S.A. søger en Alliance med Tyskland i Erkendelse af, at de øvrige europæiske Magter intet er værd som Forbundsfæller. Han anser ogsaa Adenauers Politik for klog, fordi den søger at sælge Skindet saa dyrt som muligt. Men ud fra sin indgroede Uvilje mod Militæret sætter han ikke større Lid til de tyske Generaler.

Han vendte tilbage til den Udtalelse, han gav „Politiken“ den 11. Marts 1949, og tillægger den stor Betydning. Han anser det ikke for udelukket, at den kan have bestyrket det radikale Parti i dets Uvilje mod A.-Pagten. Han erkender ogsaa, at Uviljen mod den førte Politik er vokset meget i Befolkningen, og at det er Pressens fornemste opgave at skjule denne Kendsgerning. Dette er nødvendigt, hvis Pressen ikke skal blive nødt til at indrømme det kolossale Bedrag. Det er hans Opfattelse, at Modstandsbevægelsen – som er sunket ned til at være en gensidig Roseforening – har ført Churchill bag Lyset. Churchill troede, at han havde faaet en officiel Indbydelse til at komme hertil, og ved sin Hjemkomst nøjedes han derfor med at takke Udenrigsministeriet. Først nogle Dage senere kom Takken til Modstandsbevægelsen – aabenbart paa dennes Bestilling!!

Han omtalte, at Kiy har søgt ham for at faa hans Hjælp til Opholdstilladelse. Han vil dog intet have med de danske Myndigheder at gøre. Det er hans Indtryk, at Kiy er en nedbrudt Mand, som ikke har langt igen. Han omtalte ham pænt. Jeg omtalte Kiys Opræden over for Svend Fleuron og vort Forsøg paa at faa fat i ham. I denne Forbindelse fik jeg Lejlighed til at sige ham, hvad der er overgaaet Fleuron. Han synes ikke at have nogen Uvilje mod ham. Kiy har fortalt ham, at en til U.S.A. emigreret Jøde var U.S.A.'s Anklager i Nürnberg, – en jødisk Hævnaakt, som dybt har forarget ham.

Jeg fortalte ham om vort Forsøg paa at optage personlige Forbindelser i Tyskland. Han kender intet til de Mænd, som kan ventes at blive udpeget til det nye tyske Gesandtskab, og mente, at Krüger⁴² nok var for gammel hertil. Han synes dog, at vi roligt kan raadføre os med Krüger, som han anser for en anstændig Mand, og han tror ikke, at han har været knyttet til Modstandsbevægelsen.

Han mener, at man ogsaa skal være varsom med at beskyldte Duckwitz for dette. Han formoder, at Duckwitz har været ret nær knyttet til Best. Han oplyste, at det var gennem Duckwitz, at han modtog det Afskedsbrev, som Best sendte ham inden Overflytningen til Horsens. Han læste en Del af dette Brev for mig. Best takker her E. Sc. som sin diplomatisk-politiske Læremester, – meget smukt og oprigtigt. Han frygter for, at Best ikke vil overleve Mis-

⁴² Krüger, generalkonsul i København før besættelsen, handelsattaché. Han havde et godt navn i danske kredse, og fik som en af de få tyske embedsmænd opholdstilladelse i Danmark efter Kapitulationen.

handlingen, da hans Nerver er for ømfindtlige. Han skjuler ikke sin store Sympati for ham. Jeg fortalte ham om mit sidste Møde med Best i 1944.

Hvass⁴³ har fra Berlin sendt ham Weizsäcker's⁴⁴ „Erinnerungen“, som nylig er udkommet og aabenbart maa være skrevet i Fængslet. Han paaviste, at Weizsäcker's Skildring af Antikominternpagtmødet i Berlin i 1941 ikke er korrekt. Han finder ingen Begrundelse for Weizsäcker's Paastand om, at det er Ribbentrop's Hensigt at lade Sc. arrestere ved Ankomsten til Berlin. Ribbentrop modtog selv Sc. paa Banegaarden, og de skred sammen Æreskompagniets Front af. Den danske Tilslutning til Antikominternpagten blev ordnet ved en natlig Drøftelse mellem E. Sc. og Renthe-Fink, – efter Sc.'s Ønske og uden Weizsäcker's Medvirken. Hele Weizsäcker's Bog skal være et Forsøg paa at vælte alt Ansvar over paa Ribbentrop. Sc. mener – og sikkert med Rette – at dette ikke kan være den historiske Sandhed. Det er hans Indtryk, at Ribbentrop maaske nok ikke var en Mand af større Værd, men at han ubetinget tilhørte den vestlige Civilisation.

I denne Forbindelse sagde Sc., at Roosevelt og Hitler bærer Ansvaret for den anden Verdenskrig. Roosevelt vilde have den, og Hitler gik i Fælden. Det Spørgsmaal som han stadig ikke kan finde et tilfredsstillende Svar paa, er, hvorfor Hitler ikke standsede Krigen i 1940. Det er for ham et Kernepunkt, og han forkaster den Opfattelse, at Ribbentrop bærer Ansvaret herfor. Jeg havde den største Lyst til at bede ham læse min Bog,⁴⁵ men anser Tidspunktet herfor for at være for tidligt. Jeg nøjes med at nævne, at jeg har skrevet den, og at jeg vil søge svensk eller tysk Forlag til den. Jeg omtalte min Samtale med Sandal om Forlagsspørgsmaalet, og E. Sc. var enig i, at Pressen er den største Hindring for en Ordning.

I denne Sammenhæng gjorde jeg ham opmærksom paa Sven Hedins Bog om Berlin og paa Hedins Artikler i „Dagsposten“, som jeg skildrede som Hedins Organ. Han lyttede opmærksomt og fremsatte ingen kritiske Bemærkninger om Hedin, hvilket bør tages som udtryk for, at han i hvert fald ikke er uvenligt indstillet. Ogsaa min Brevveksling med Blunck fik jeg nævnt. Sc. sagde, at en Udligning af de bestaaende Modsætninger mellem Tyskland og Danmark simpelthen vil følge af de fælles praktiske Interesser.

Jeg gik med Vilje ikke nærmere ind paa Svend Fleurons og mine Planer. Jeg ved af Erfaring, at det ikke nytter noget at raadspørge E. Sc., før der foreligger noget ganske konkret.

Det forekommer mig, at han lider en hel Del under den paatvungne Uvirksomhed og den Stilhed, der er om hans Navn og Gerning. Men det er svært at sige, om han vilde gøre en Indsats, hvis Lejligheden bød sig. Aandeligt

⁴³ Frants Hvass, diplomat, chef for den danske militærmission i Berlin 1949.

⁴⁴ Ernst v. Weizsäcker var statssekretær i det tyske udenrigsministerium 1938-43. Dømt efter krigen. Hans forsvarsskrift *Erinnerungen* udkom i 1950.

⁴⁵ Der tænkes på det i indledningen omtalte manuskript til „Der unwirkliche Krieg“.

og fysisk synes han usvækket, men det maa erkendes, at han betragter sin Virksomhed som begrænset til det diplomatiske. Det vilde dog være af største Værdi, hvis han her vilde skrive sine Erindringer. Det vilde være et vigtigt historisk Dokument. Han omtalte, at et engelsk Selskab, som samler paa litterære Dokumenter fra den anden Verdenskrig, har anmodet om at faa tilsendt et dediceret Eksempplar af hans Bog. Han bemærkede ironisk, at Selskabet har været 2 Aar om at opdage dens Eksistens!

Samtalen varede i godt 3 Timer og var præget af den sædvanlige Lige-fremhed og Elskværdighed.

12. December 1950

E. Sc. virkede usædvanlig veloplagt, hvilket holdt sig under hele Samtalen, der til Tider var vanskelig nok at holde Styr paa.

Jeg overbragte Hilsenen fra Krüger og hans Motivering for, at han ikke havde opsøgt E. Sc. Hertil svarede Sc., at det kunde Krüger saamænd rolig have gjort. Thi hele Myten om hans Isolering og Faren ved at opsøge ham var Humbug, som alt andet som Politikerne har konstrueret. De havde været naive nok til at tro, at det lod sig gøre kun at stille de upolitiske Ministre for en Rigsret, og da dette selvfølgelig ikke lod sig gøre – alle maatte naturligvis under Anklage – nedsatte de Den parl. Kommission, der skulde dække over, at en Rigsretsanklage var uigennemførlig. I Forbindelse hermed skabtes Myten om, at han er en farlig Mand, som bør isoleres.

Han hørte derefter opmærksomt paa mit Referat af Besøget hos Krüger og tog saa den nylig udkomne Bog om Stauning, skrevet af hans Venner⁴⁶ – tilsendt ham af Hassing-Jørgensen⁴⁷ – op til indgaaende Behandling. Han læste for mig H.C. Hansens Bemærkninger om ham og hans Politik og paaviste, at de er i aabenbar Modstrid med hans egen Fremstilling. Han bemærkede, at han har ladet sig fortælle, at H.C. Hansen skulde være lidt mere redelig end det øvrige socialdemokratiske Bundt, – en Opfattelse, som han efter Læsningen maa erkende som fejlagtig. Blot vidste han ikke, om H.C. Hansens Forfalskninger skyldes bevidst ond Vilje eller dette, at han – som alle de andre – ikke har begrebet et Ord af, hvad Forhandlingspolitikken gik ud paa. Særligt forargede det ham, at H.C. Hansen gentager Myten om, at Sc. i Juli 1940 blev indsat i sit Embede af Kongen. Han forsikrede, at der var ingen, Kongen nødigere saa som Minister, hvilket skyldtes Sammenstødene mellem Kongen og ham under den første Krig. Hans Forhold til Kongen havde været korrekt, men køligt, og naar han forelagde Sagerne for Kongen, skete det gennem Stauning. Det var Stauning, som ønskede ham som Udenrigsminister, – hvilket man nu ikke ønsker at erkende, da det føles som en Plet paa Staunings

⁴⁶ *Bogen om Stauning. Skrevet af hans Venner*, red. af J. Bomholt, 1950.

⁴⁷ J. Hassing-Jørgensen, handels- og trafikminister i regeringen Zahle 1913–20.

Minde!⁴⁸ Ogsaa H.C. Hansens Beretning om P. Munch er urigtig. Munchs Holdning havde været en stor skuffelse for Sc. Han mente, at Munch var blevet slaaet helt ud af 9. April, og han gentog, at Munch i den Grad havde fejlbedømt Krigen, at han i Forsommeren 40 for ramme Alvor havde ment, at Krigen vilde være forbi til Efteraaret! Sc. forklarede, at hans Brud med Det radikale Venstre skyldtes, at han havde følt sig svigtet af Partiets ledende Mænd. Især udtalte han sin Væmmelse ved Jørgen Jørgensen og hans forlorne Grundtvigianisme og underfundige Optræden i kritiske Situationer. Han sammenfattede, at Kernen i den parlamentariske Politik er at løbe for Ansvar. Derfor fandt Politikerne sig for saa vidt hurtigt til Rette i Besættelsen, som de indsaa, at de nu kunde skyde sig ind under, at de maatte bøje sig for Overmagten, hvorfor der ikke paahvilede dem et Ansvar. Det samme Kneb benyttede de nu under Atlantpagt-politikken, hvor de ogsaa undskylder sig med, at de maa handle under Pres udefra, – et Pres, som naturligvis foreligger, men som de ogsaa er kun altfor ivrige for at give efter for! Han havde undret sig over, at Stauning ikke holdt bedre Disciplin i sine egne Rækker, men mener, at dette dels skyldes Alderen, dels Staunings rigtige Følelse af, at han var den sidste Socialdemokrat, og at Partiet efter hans Tid vilde blive ligesaa – eller mere – konservativt-nationalistisk som alle de andre. Stauning stod i sine sidste Aar ganske isoleret, men var den, der mest støttede Sc.'s Politik.

E. Sc. forklarede, at da han mødte med sin Tekst til Erklæringen af 8. Juli hos Munch, foreslog denne visse Ændringer, men Sc. svarede, at han ikke vilde ændre noget, før Teksten var blevet drøftet i Ministerraadet. Her forbavsedes han over, at ingen ønskede Ændringer af nogen Betydning.

Det er mig umuligt at huske alle Enkeltheder i Sc.'s meget lange og udførlige Redegørelse for disse Forhold, og jeg kan desværre ikke gøre Notater under disse Samtaler. Jeg anførte, at Sc. egentlig har behandlet disse Forhold altfor hensynsfuldt i sin Bog. Dette indrømmede han, men angav som Grund, at han ikke har villet give Anledning til Polemik, idet det er hans Opfattelse, at selv den dygtigst førte Polemik altid virker svækkende paa den Part, der har Ret. Dette indrømmede jeg, men anførte dog, at en saadan Tilbageholdenhed fra hans Side maa medføre, at de urigtige Fremstillinger af hans Politik stadig flourerer. Han bemærkede hertil, at disse Fremstillinger dog vil blive den historiske Sandhed.

Om Krüger bemærkede han, at han er Typen paa den redelige og anstændige Embedsmand, men ogsaa en til det ængstelige forsigtig Herre. Ved Eftertanke over Weizsäcker's Erindringer er han kommet til det Resultat, at Weizsäcker har været en Mand uden større Betydning. I denne Forbindelse gjorde jeg ham opmærksom paa, at de Aktstykker af Weizsäcker, som U.S.A.

⁴⁸ For en diskussion af forhandlingerne der førte til Scavenius' udnævnelse til udenrigsminister juli 1940, se Henrik S. Nissen: *1940 – Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*, 1973, s. 242 ff.

har offentliggjort, tyder i samme Retning. Han fremhævede paany som sit Indtryk af Ribbentrop, at han var en civiliseret Mand, men at han stod meget isoleret og var helt afhængig af Hitler. Han fortalte, at ved Middagen i Berlin i November 1941 havde han, bl.a. hos Alfred Rosenberg, bemærket, hvor hadet Ribbentrop var af Partiets ledende Mænd. Dette afspejlede sig tydeligt paa Rosenbergs Ansigt, medens Ribbentrop talte.

Krügers Bemærkninger om Duckwitzs Forræderi tillægger han ikke større Betydning. Han mener stadig at Duckwitz – i hvert Fald delvis – har støttet Best. Om dennes Skæbne udtalte han atter, at den har gjort det dybeste Indtryk paa ham, fordi Dommen over ham er en Haan mod al Ret og Rimelighed. Han fortalte, at Best overraskende hurtigt havde besluttet sig til at følge Sc.'s Raad og Vejledning, – et Forhold, som dels forklaredes ved den skarpe Modsætning mellem Best og Hanneken, dels derved, at Best hurtigt erkendte, at han savnede diplomatisk Opdragelse og dermed Forudsætninger for at løse den ham paalagte Opgave. Opdragelsen fik han hos Sc., – hvilket Best erkender i sit Afskedsbrev til ham. At der hurtigt opstod personlig Sympati mellem dem, erkendte Sc. uforbeholdent.

Ved min Omtale af Krügers Udtalelser om, at det er beklageligt, at man hverken i Danmark eller i Tyskland har anerkendt Sc.'s Statsmandskunst efter Fortjeneste, kom vi ind paa det fremtidige dansk-tyske Forhold. Sc. udtalte, at hans Statsmandsgerning næppe vil interessere i Tyskland. Dels var Danmarks Betydning for ringe, dels vilde Tyskerne ikke have mindste Forstaaelse for vore parlamentariske Kabaler. I denne Forbindelse bemærkede jeg, at en Oversættelse af hans Bog vilde være meningsløs, da dens overvældende danske Stof ikke vil interessere i Tyskland. Det gav han mig Ret i. Jeg forklarede, at det er min Hensigt, saa snart jeg kan opnaa tysk Visum, da at besøge Blunck. Jeg ønskede derved for det første at faa en personlig Orientering om de litterære Muligheder i Tyskland, for det andet vil jeg sige Blunck min Mening om de Bestræbelser for at skabe ny dansk-tysk Kontakt, som udfoldes bl.a. af det genopstandne Nordische Gesellschaft. Jeg havde tilraadet Blunck at vise Tilbageholdenhed over for saadanne Organisationer. Dette Standpunkt anerkendte Sc. Ligesom han under Krigen havde ment, at Tyskerne burde have undladt at drive Propaganda for en dansk-nordisk-tysk Forstaaelse og overlade det til Danskerne at søge ny Kontakt. Ret forstaaet sidder Tyskerne nu med gode Kort paa Haanden over for Danskerne, – ikke mindst p.G. af de grove danske Overgreb efter 1945 – men Tyskerne forspilder disse Kort, hvis de selv er ivrige for Kontakt. Han tilraadede, at jeg søger en saadan Kontakt i streng personlig Form, hvor det er muligt at tale aabent og fortroligt. Brevveksling vil ikke være tilstrækkeligt til at klare de mange Spørgsmaal. Han spurgte, om Svend Fleuron tager med? Jeg svarede, at jeg nok bliver alene om Opgaven, men henviste til, at Svend Fleuron gerne vil til Stockholm for at søge personlig Kontakt med Sven Hedin. Dette forstod Sc.

Til Afslutning kom det til en meget livlig Samtale om hans Bog. Han mente,

at der er solgt ca. 2.500 Eksemplarer af den, hvilket han ansaa for ringe. Jeg mente derimod, at det er et fint Resultat, og Sc. fortalte da, at han har lagt Mærke til, at den kun sjældent forefindes hos Antikvarierne. Jeg udtalte Ønskeligheden af, at der fra hans Haand forelaa en sammenfattende Skildring af hele hans Statsmandsgerning. Sc. svarede, at det ikke har manglet paa Opfordringer hertil, bl.a. fra Aage Friis.⁴⁹ Men han syntes, at han savner Forudsætninger for at skrive en saadan Bog. Thi meget af Begivenhederne fra den første Krig husker han ikke, og han vil ikke skrive sine Erindringer. Derfor har han foretrukket at sammenfatte sin udenrigspolitiske Grundopfattelse i Indledningen til sin Bog. Han finder, at denne har Form af en Lærebog i Udenrigspolitik, belyst ved historiske Eksempler. Han henviste her særligt til sin Paavisning af det forstandige i Frederik VI's Kontinentalpolitik. Thi, hævdede han, Danmark er altid afhængig af Kontinentets stærkeste Magt, og en Alliance med Sømagerterne vil altid virke ødelæggende. Først med Nationalliberalismens Fortegning af Danmarkshistorien svandt denne Erkendelse hen, og dermed indlededes den Periode, hvor alle politiske Partier søgte at rive Danmark løs fra den Politik, som betinges af vort Lands geopolitiske Situation. Ogsaa nu fordømmer han uforbeholdent vor Sømagtsalliance som skadelig og farlig, og han mener, at det retningsgivende for os burde være den Kendsgerning, at Rusland nu er den stærkeste Kontinentalmagt. Han sætter sit eneste Haab til, at U.S.A.'s militære Ledere er blevet saa skræmt af Nederlaget i Korea, at de vil vise sig mere forsigtige i Europa. Han mener, at det er det amerikanske Udenrigsministerium, og ikke MacArthur, der bærer Ansvar for Nederlaget i Korea.

Jeg indrømmede, at han i sin Bog har sagt alt, hvad der kan siges, men i en altfor sammentrængt Form. Man maa jo Gang paa Gang læse Bogen for at faa fuldt Udytte af den. Dette erkendte han og sagde smilende, at han jo endda har afsluttet Bogen med en Koncentration af det i Forvejen højt komprimerede Stof! Jeg fastholdt, at der trænges til en Skildring, der sammenfatter den Kamp mod den nationalistiske Udenrigspolitik, som var den ledende i hans Statskunst. Han svarede da, at dette burde gøres af en Historiker, som var villig til at gennearbejde det store Dokumentmateriale, – et Arbejde, som han ikke føler Lyst til, selv om han gerne tilbringer sin Tid med at se tilbage og afveje.

Maaske skulde dette forstaaes som en Opfordring, men jeg undlod at føre Tanken videre frem. Jeg føler, at jeg først maa have indledet den personlige Kontakt til Tyskland, og hvis det da viser sig, at jeg faar Mulighed for at skrive om Emnet dernede i Tidsskrifter eller i Bogform, vil jeg bede Sc. om at være mig behjælpelig med Raad og Vejledning. Jeg tror, at han da ville være villig. Thi han har sikkert forstaaet, hvor jeg vil hen.

Mod Samtalens Slutning var han meget levende. Han skridtede Gulvet af med sin Bog i Haanden, og hvis ikke Tiden havde været saa fremskreden kunde

⁴⁹ Aage Friis, professor i historie, tilknyttet Det radikale Venstre.

vi godt have fortsat længe endnu. Jeg bad om at maatte opsøge ham, naar jeg har talt med Blunck. Han svarede, at dertil var jeg meget velkommen, og at han ville være interesseret i, hvad jeg bringer med af Nyt dernedefra.

29. Januar 1951

Da jeg spurgte til hans Befindende, svarede han, at han lever som en gammel Mand, og at han er taknemmelig for, at han ikke skal fortsætte Spillet. Da jeg sagde, at jeg dog stadig haabede, at dette kunde ske, tog han vor Udenrigspolitik op til Drøftelse. Han holder det for usandsynligt, at vi kan opsigte vor Deltagelse i Atlantpagten, og uden dette vilde en genoptagelse af hans Politik ikke være mulig. Han erkender vel, at Uviljen over for denne Alliancepolitik er voksende, og han ser det som en stor Fare, at U.S.A. kan tvinge sine Allierede til at tage Del i Sanktioner mod Kina. Men en Sprængning af F.N. venter han ikke, fordi hverken England eller Frankrig kan give Afkald paa den militære og økonomiske Støtte fra U.S.A. En Amerikaner har sendt ham sin Pjece, som er et Angreb paa Atlantpagtspolitikken, og han har straks svaret ham, at han deler hans Ængstelse for, at U.S.A. ikke magter sin verdensomspændende Udenrigspolitik, fremforalt fordi den ikke har en social Idé og ud fra sit kapitalistiske Standpunkt – ikke formaar at bidrage til den materielle Højnelse af de udviklede Nationer, især Asien, – den eneste Mulighed for at standse Kommunisten.

Det viser sig her, at E. Sc. griber enhver Anledning til at fremføre sine Meninger. Han lider under Tavsheden og Uvirksomheden.

Med stor Klarhed udviklede han, at vort Medlemskab af F.N. er mere farligt end vor Deltagelse i Atlantpagten. Thi medens denne sidste først faar Betydning i Krigstilfælde – altsaa naar Katastrofen er indtraadt – er vor Deltagelse i F.N. en latent Risiko for, at vi bliver gjort meddelagtige i Forberedelserne til en Krig. Han bebrejder Svenskerne, at de ikke kan se dette. Han omtalte de Aar, hvor han havde deltaget i Arbejdet i Folkeforbundet, og sagde, at det kun var Hensynet til hans Økonomi, der tvang ham til at fortsætte saa længe. Thi han havde hurtigt set, at vort Medlemskab af Forbundet øgede Risikoen for, at vi kunde blive indblandet i Konflikter. Han venter, at Sovjet og Kina vil besvare Sanktioner ved at forlade F.N. Men under Drøftelsen indrømmede han dog, at der er flere Muligheder, der kan bidrage til en Opløsning af F.N. Blandt andet kan Tysklands Vægning ved at deltage i Oprustningen bidrage meget hertil, og sker dette, faar vi naturligvis en Mulighed for at genoptage en alliancefri Udenrigspolitik. Han nævnede Grønland som en af Grundene til, at U.S.A. pressede paa for at faa os ind i Atlantpagten, og han giver Kauffmann en væsentlig Skyld for, at vi gav efter for Presset.

Selv om E. Sc. afviser Tanken om at overtage den udenrigspolitiske Ledelse, tror jeg dog, at dette mest skyldes hans forstaaelige Bitterhed over den Behandling, han har været udsat for, og ikke, at han – bl.a. p.G. af Alderen –

ganske har opgivet Haabet. Senere i Samtalen sagde han, at hvis han skulde overtage Posten som Udenrigsminister, maatte det blive i en Katastrofesituation, og det mest afskrækkende for ham vilde da være, at han maatte støtte sig til de samme Politikere, som havde svigtet ham under Krigen, og som havde vist, at de savnede alt Begreb om, hvad hans Politik gik ud paa, ja, hvad en Udenrigspolitik kræver.

Vi kom derefter ind paa Olesens Pjece om Rostock-Mødet,⁵⁰ som han har faaet tilsendt og læst. Han finder, at det eneste Vidnesyrd, som bør tages alvorligt, er Pastor Schmidts.⁵¹ Han har kun een Gang talt med Schmidt, men fik da det Indtryk, at han var en hæderlig og anstændig Mand. Han holder det for udelukket, at Schmidt farer med Usandhed eller husker fejl. Naar Schmidt hævder, at han har talt med Munch i Rostock, saa har han talt med ham. Han har derfor dannet sig en højst interessant Opfattelse af, hvad der kan være foregaaet. Han tænker sig, at Munch i al Stilhed kan have forsøgt at træffe sin Søn, som var landsforvist paa Grund af sine uheldige Tilbøjeligheder. Naar da Himmler og hans Folk har faaet at vide, at Munch var i Tyskland, kan de have benyttet Lejligheden til at fabrikere Rygtet om politiske Forhandlinger i Forbindelse med Besøget. Et saadant Rygte kunde altid senere blive benyttet. E. Sc. erkender, at dette er en Konstruktion: men den vilde kunne bestyrkes, hvis det undersøges, om Munch har faaet tysk Visum. Han anser det for utilgiveligt letsindigt, hvis Munch i den daværende kritiske Situation har givet efter for Fristelsen til at opsøge Sønnen i Tyskland. – Krügers Udtalelse om, at Munch var for anstændig en Mand til at forhandle med Folk som Himmler, giver han intet for. Vist var Munch en anstændig Mand, men Himmler havde jo da et Embede! Han oplyste, at Pastor Schmidt nu vil blive afhørt af den parlamentariske Kommission, men venter ikke, at der derved skaffes Klarhed, fordi Kommissionen jo ikke hidtil har haft til Opgave at klarlægge Sagerne. Tværtimod.

Dette gav mig Anledning til at meddele, hvad Krüger fortalte mig om sin Andel i Forhandlingerne den 8. April. E. Sc. mener, at Krügers Fremstilling er noget mangelfuld. Han antager, at Grunden til, at Renthe-Fink foreslog Krüger at tale med Mohr⁵² var den, at han vilde benytte Mohr til at lægge Pres paa Munch. Mohr karakteriserede han som dum og udygtig. Sin Stilling som Direktør for Udenrigsministeriet var han ikke voksen. Han havde selv ofte haft Grund til at ægre sig over, at Renthe-Fink i alvorlige Situationer udtalte sig saa valent og forblømt, men mener, at dette skyldtes, at Renthe-Fink blev daarligt instrueret fra Berlin. Dum var Renthe-Fink i hvert Fald ikke. Han kunne ikke mindes, at han havde sagt til Renthe-Fink, at han ikke kunde have

⁵⁰ A. Olesen: *Fra utrykte kilder. Rostockmødet og Danmarks besættelse*, 1951.

⁵¹ Johs. Schmidt, præst og folketingsmand for det tyske mindretal 1920–39. Hævdede at have truffet Munch i Rostock 17.3.1940.

⁵² Otto C. Mohr, direktør i Udenrigsministeriet 1936–41, derefter gesandt i Berlin.

samme Tillid til hans Ord som Brockdorff-Rantzau. Han havde aldrig behandlet Renthe-Fink haardt.

Jeg tror dog ikke, at jeg husker fejl af, at han tidligere har forklaret mig dette.

E. Sc. tilføjede, at det er hans Erfaring, at Stormagterne er yderst forsigtige med at meddele deres Gesandter ret meget. Jeg fortalte ham at det Indtryk har jeg ogsaa faaet af Berlins Instruktioner til v. Schulenburg i Moskva.⁵³

E. Sc. nævnede ogsaa Mohrs Deltagelse i Mønt- og Toldunionsforhandlingerne. Da han efter Krigen frygtede for, at dette vilde blive lagt ham til Last, gav han Den parl. Kommission en ganske misvisende og urigtig Fremstilling i Form af en Rapport.⁵⁴

Samtalen kom ind paa Brockdorff-Rantzau, og Sc. fortalte, hvorledes han havde vundet hans Tillid. Da han havde faaet den tyske Meddelelse om, at man vilde kræve Mineudlægningen, følte han, at han burde svare med en Protest, og gav Gesandten, Moltke, Ordre til at fremføre den over for Statssekretær v. Jagow.⁵⁵ Da denne følte sig pinlig berørt herover, væltede han Ansvar for Formen for den tyske Henvendelse over paa Brockdorff-Rantzau. I stor Ophidselse over denne ufortjente Irettesættelse fra v. Jagow gik denne til E. Sc. og meddelte ham, at efter det skete kunde han ikke forblive paa sin Post, da E. Sc. ikke i Fremtiden kunde have Tillid til hans Ord. Til Brockdorff-Rantzau store Overraskelse svarede E. Sc., at han havde fuld Tillid til ham, idet han var ganske klar over, at han kun havde udført sin Regerings Ordre. Dette gjorde stærkt Indtryk paa Brockdorff-Rantzau, som erklærede, at saa vilde han gerne fortsætte paa sin Post. – Det var i denne Anledning, at [den tyske Rigskansler] Betmann-Hollweg havde sagt, at den danske Udenrigsministers Protest var et „noli me tangere“! – E. Sc. omtalte ogsaa, at [finansminister] Edv. Brandes havde gjort god Tjeneste ved disse vanskelige Forhandlinger.

I et Sidespring sagde E. Sc., at det vestlige Krav om Ophævelse af Vetoretten [i Sikkerhedsraadet] var ganske urimeligt. Thi det vilde være en Utilbørighed at anvende det parlamentariske Princip om Flertalsbeslutninger i en Folkeforbundsforsamling. Her burde kun dette vedtages, som alle var enige om.

Jeg fortalte ham, hvad Krüger har meddelt om det tyske Generalkonsulat og om mit Visum. Jeg forelagde ham da udførligt Planen om Udgivelse af tyske Forfattere heroppe, – suppleret med Udgivelse af Sven Hedin o.a. – og spurgte,

⁵³ v. Schulenburg, tysk ambassadør i Moskva 1934-41, hovedforhandler af Ikke-angrebstraktaten mellem Sovjetunionen og Tyskland 1939.

⁵⁴ For en diskussion af problemerne vedr. Mohrs referat, se Sjøqvist: *Erik Scavenius*, bd. II, 1973, s. 310 ff. og Nissen 1973, s. 456 ff.

⁵⁵ Scavenius – eller Knudsen – blander to episoder sammen, dels den tidligere omtalte mineringskrise 5.8.1914, dels et tysk initiativ tre dage før, 2.8.1914, for at få fastlagt Danmarks stilling under den kommende stormagtskrig. Den følgende skildring går på den sidste begivenhed.

om han mente, at det er for tidligt og for risikabelt at lægge ud med et saadant Forlagsarbejde? Han mindede da om, hvad han havde sagt ved vor sidste Samtale, at Tyskerne bør overlade det til Danskerne at komme dem i Møde, og at de selv bør forholde sig afventende. Men da denne Plan jo er et dansk Initiativ, fandt han det i sin Orden, at jeg ville forebygge, at andre Forlag kaster sig over Udgivelsen af tyske Bøger, som repræsenterer det nuværende tyske Styre, som han ikke anser for levedygtigt. Da jeg fortalte ham, at vi oprindeligt havde tænkt os at søge Sven Hedins Støtte til Udgivelsen af disse tyske Bøger paa svensk Forlag, fandt han, at der ikke er Grund til at gaa en saadan Vej. Det eneste rigtige er, at søge Udgivelsen gennemført her i Landet. Navnlig Brehms Bog, som jeg fortalte ham om, anser han for velegnet til at vække Interesse.

I denne Forbindelse omtalte jeg Sydslesvigbevægelsen og den Animositet, den har fremkaldt i Tyskland, især i Holsten. E. Sc. anser Bevægelsen for en Taabelighed, fremkaldt af Danskernes Uvidenhed om, hvad Udenrigspolitik er. De mangler ganske Perspektiv. Han forudser som Bevægelsens eneste praktiske Resultat, at de dansksindede i Sydslesvig efterhaanden udsættes for alvorlige Ubehageligheder fra tysk Side.

E.Sc. forudsætter og haaber, at Generalkonsulatets nuværende blakkede personelle S sammensætning kun er midlertidig. Han mener, at fortsat Benyttelse af saadanne blakkede Personer vil være et alvorligt Fejlgreb, idet det vil forstyrre Forholdet til de Tyskere, som skal lede den kommende tyske Udenrigspolitik.

Til Afslutning kom vi tilbage til Spørgsmaalet om, hvorvidt der vil blive Mulighed for en Genoptagelse af hans Politik. Jeg refererede nemlig Krügers Bemærkning om, at medens han selv føler sig for gammel, anser han E. Sc. for at have Fremtiden for sig. Dette fandt E. Sc. – med Rette – meningsløst, da han og Krüger er jævnaldrende! Han mindede om, at en Genoptagelse af hans Politik jo alene forhindres derved, at Tyskland er delt. Da jeg omtalte Muligheden af, at Svenningsens Udnævnelse til Direktør for Udenrigsministeriet muligvis skyldes Hensynet til de kommede Forhandlinger med Tyskland og kan betyde en Forberedelse til en scaveniansk Politik – en Opfattelse, som deles af Krüger – stillede han sig tvivlende hertil. Han fremhævede, at Svenningsens Udnævnelse simpelthen skyldes, at han – efter Hvass's „Uheld“ – er den eneste dygtige Mand, man raader over. Han bekræftede, at Svenningsen har været en udmærket Mand for ham, dygtig, loyal og anstændig. Men Svenningsen vil være loyal til alle Sider. Det interesserede dog stærkt Sc., at Krüger allerede nu beskæftiger sig med Tanken om en Genoptagelse af en scaveniansk Politik.

Ved Afskeden sagde jeg, at jeg taler med Krüger midt i Februar, og spurgte, om jeg da maatte overbringe en Hilsen? Meget gerne, svarede E. Sc., og sig til ham, at naar han selv synes, at Tidspunktet er inde dertil, er han meget velkommen til at aflægge mig et Besøg. E. Sc. ser meget gerne dette, – det er mit Indtryk. Han tilføjede, at naar jeg igen taler med Krüger om det dansk-tyske Forhold, synes han, at jeg skal sige til ham, at Tyskland bør bestræbe sig

for at faa Riget samlet og faa Russerne ud. Thi dette maa være Forudsætningen for en Genoptagelse af en scaveniansk Politik!

Jeg er yderst tilfreds med Samtalen. For det første opnaade jeg E. Sc.'s Godkendelse af Forlagsplanen, – i Princip. Dette vil lette mig de videre Forhandlinger med Krüger. Dernæst tyder alt paa, at jeg faar Held til at føre E. Sc. sammen med Krüger. Dette giver vidtrækkende Perspektiv. Endelig var hele Samtalen saa fri og utvungen, at jeg mærker, at jeg har faaet et personligt Tillidsforhold til ham.

SUMMARY

HANS KIRCKHOFF: *Thorvald Knudsen: Samtaler med Erik Scavenius*

The author Thorvald Knudsen (b. 1895) died in 1983. In 1990 his archives were turned over to the Royal Library. Among the contents is a collection of notes from conversations which Knudsen had with former prime minister and foreign minister Erik Scavenius between 1947 and 1962. Viggo Sjøqvist was unaware of the existence of the archive when he published his biography of Scavenius in 1973.

After studying Norse at the University of Copenhagen, Knudsen travelled in Central Europe and came in contact with Nazism and became a Nazi. In the 1930s he worked as a free-lance journalist and political commentator in the jungle of Nazi factions, though without ever joining the Danish Nazi Party (DNSAP). After April 9, 1940 (when the Germans occupied Denmark), Knudsen joined in propagandizing for a Greater German Nation under the leadership of Germany, and became one of the few cultural and intellectual collaborators to appear during the occupation. As a 'soft' Nazi, Knudsen was serviceable to meet the demands put by the Germans for 'lectures of understanding' to the Danish Radio and the Foreign Ministry. During the period 1940–44 he held about 30 such lectures with pro-German and anti-communist themes. This work brought him together with Scavenius and, from 1942 with the German commander?

Werner Best, who helped out with the Radio or the German censor created difficulties. In 19?? Knudsen was interned and in 1948 he was convicted of treason. During his court case Knudsen re-contacted Scavenius in order to get help, which Scavenius readily gave. Thus began a relationship that lasted until Scavenius' death.

The published part of the notes covers the period up to 1951. It covers discussions on conditions during the occupation, on the court cases after the occupation, and on developments in international politics. There is not much new material on the occupation, but an intensified version of the *sagn?* / *udsagn?* statements and judgements found in Scavenius' defense of his actions from 1948, *Forhandlingspolitikken under Besættelsen* [The negotiation policy during the occupation]. With regard to foreign policy, Scavenius comes across as a sharp critic of the US and NATO. Primarily the notes provide an important insight into the mentality and the opinions of two of the losers from the occupation, and give a strong impression of Scavenius' bitterness and frustration.